

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.3.4.

ISSN 2181-2179
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.

TAHRIR HAY'ATI

N. SALAYEV

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori – bosh muharrir

Y. SAMADOV

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i v.v.b. – bosh muharrir

D. BAZAROVA

TDYU Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor – bosh muharrir o'rinbosari

K. HAKIMOV

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası mudiri, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent – mas'ul muharrir

M. RUSTAMBAYEV

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti rektori, yuridik fanlar doktori, professor

F. RAXIMOV

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori

Q. ABDURASULOVA

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

V. DAVLYATOV

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti direktori o'rinbosari, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

S. NIYOZOVA

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

SH. HAYDAROV

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

R. KABULOV

O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori

B. UMIRZAKOV

O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi Kriminologiya kafedrası katta o'qituvchisi, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori

A. BARATOV

TDYU Kriminalistika va sud ekspertizasi kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi

I. ASTANOV

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori

B. PULATOV

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori

“Kriminologiya va jinoiy odil sudlov” ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2021-yil 18-martda 1160-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Ushbu jurnal O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi bilan hamkorlikda tashkil etilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

ISSN 2181-2179
Toshkent davlat yuridik universiteti ©

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Niyozova Salomat Saparovna

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING SABABLARI VA ULARGA
IMKON BERGAN SHART-SHAROITLARGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR 4

Islomov Bunyod Ochilovich

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT QONUNIDA YENGILROQ JAZO
TAYINLASH15

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Qodiraliyev Saddam Baxtiyorjon o'g'li, Gulmurodov Firuzbek Olimjon o'g'li

TERGOV SUDYASI – O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT PROTSESSIDA
YANGI INSTITUT SIFATIDA28

Yermekbayev Bauirjan Amantayevich, Akmalov Hamid Akmalovich

TINTUV YOKI OLIB QO'YISH O'TKAZISHDA SHAXS HUQUQLARI VA QONUNIY
MANFAATLARINI KAFOLATLASH40

Olimov Bekmirza Tuxtapulatovich

INSON O'LIMI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISHDA
EKSPERT XULOSASINING AHAMIYATI51

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./JGHE7662>
UDC: 343.988(045)(575.1)

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING SABABLARI VA ULARGA IMKON BERGAN SHART-SHAROITLARGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR

Niyozova Salomat Saparovna,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga

qarshi kurashish kafedrasi

professori, yuridik fanlar doktori

ORCID: 0000-0003-3970-2985

e-mail: salomat.niyozova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar bayon etilgan. Muallif voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar masalalarini tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish amaliyoti usullaridan keng foydalangan holda tahlil etgan. Maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi sabablari ular tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarni taqozo qiladigan, uni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan hodisa, voqea va jarayonlarning yig'indisi bo'lsa, jinoyat shart-sharoitlari esa jinoyatni bevosita keltirib chiqarmasada, lekin uning sodir etilishiga ko'maklashadigan hodisa, voqea va jarayonlarning majmui hisoblanishi yuzasidan fikrlar berib o'tilgan. Bundan tashqari, kriminologik tadqiqotlarda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarning o'zga xos jihatlari turli yondashuvlar mavjud bo'lishi hamda ularni ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligi maqolada asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarini aniqlash, bu esa mazkur jinoyatchilikning oldini olish borasidagi tavsiyalar ishlab chiqish uchun muhimligi yuzasidan ham fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmagan, jinoyatchilik, jinoyatchi shaxs, sabablar, shart-sharoitlar, oldini olish, kriminologiya, nazariya.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИЧИНАМ И БЛАГОПРИЯТНЫМ УСЛОВИЯМ ПОДРОСТКОВОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Ниязова Саломат Сапаровна,
доктор юридических наук, профессор
кафедры «Уголовное право, криминология
и противодействие коррупции» Ташкентского
государственного юридического университета

Аннотация. В статье представлены научные подходы к причинам преступности несовершеннолетних и условиям, способствующим её возникновению. Используя исторический, систематический, логический, сравнительно-правовой, статистический и социальный методы исследования научного познания, автор проанализировал научные подходы к причинам преступности несовершеннолетних и условиям, которые её создали. В статье причинами преступности несовершеннолетних являются совокупность событий, явлений и процессов, которые вызывают, «подпитывают» и усиливают совершаемые преступления, а обстоятельства преступления рассматриваются как совокупность событий, явлений и процессов, которые, хотя и непосредственно не вызывают преступления, но способствуют его совершению. Кроме того, в криминологических исследованиях обосновано наличие различных подходов к причинам преступности несовершеннолетних и конкретным аспектам условий, способствующих её возникновению, а также то, что изучение их с научной точки зрения имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Также в статье приводятся мнения о важности выявления причин преступности несовершеннолетних и условий, способствующих её возникновению, а также важности разработки рекомендаций по профилактике данного вида преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, преступник, личность, причины, условия, профилактика, криминология, теория.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CAUSES AND ENABLING CONDITIONS OF JUVENILE DELINQUENCY

Niyozova Salomat Saparovna,
Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption,
Doctor of Law, Tashkent State University of Law

Abstract. This article presents scientific approaches to the causes of juvenile delinquency and the conditions that enable it. The author analyzed the scientific approaches to the causes of juvenile delinquency and the conditions that enabled them, using historical, systematic, logical, comparative-legal, statistical, and social research

methods of scientific knowledge. In the article, the causes of juvenile delinquency are a set of events, events, and processes that require, fuel, and increase the crimes committed by them, and crime conditions are a set of events, events, and processes that do not directly cause the crime but help to commit it. thoughts passed. In addition, in criminological studies, it is justified that there are different approaches to the causes of juvenile delinquency and the specific aspects of the conditions that enable them, and that studying them from a scientific point of view is not only theoretical but also of practical importance. Also, the article provides opinions on the importance of identifying the causes of juvenile delinquency and the conditions that enable them, as well as the importance of developing recommendations for the prevention of this delinquency.

Keywords: Juvenile, crime, criminal, causes, conditions, prevention, criminology, theory.

Kirish

Jamiyat taraqqiyoti va uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jinoyatchilik doimiy ravishda huquqshunos olimlar, turli soha mutaxassislari, qolaversa, jamiyatning har bir a'zosi e'tiborida bo'lganligi va bo'layotganligi hammamizga ma'lum. Insoniyat, jamiyat jinoyatchilikning zararli oqibatlaridan aziyat chekib kelganligi sababli jinoyatchilikka qarshi kurashish muammosini o'rganib, uning oldini olishga harakat qilib keladi. Ammo aksariyat hollarda jinoyatchilik muammosini o'rganishning asosiy maqsadi sodir qilingan jinoyatni aniqlash va aybdorni jazolash bilan kifoyalanganini ko'rishimiz mumkin.

Respublikamizda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va profilaktik choralarni amalga oshirish hamda voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga oid qator maqsadli chora-tadbirlar: voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish; voyaga yetmaganlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish; ularga nisbatan tayinlanadigan jinoiy jazolarni yanada liberallashtirish, ularning huquqlarini himoya qilishga oid keng ko'lamli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'kidlash joizki, jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni o'rganish asosiy o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining huquqiy tabiati va o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

Jamiyatdagi iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar doirasida vujudga keluvchi jinoyatchilikning sabablari, jinoyatchining shaxsi, uning shaxsiy xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi, degan savollarga javob topishga bo'lgan intilish ilk uyg'onish davri faylasuflari, tarixchilari va huquqshunoslari tomonidan tadqiq etilgan, jinoyatchilik muammolari ijtimoiy-tabiiy fanlarning turli soha olimlari e'tiborini jalb etib kelgan.

Bu esa, o'z navbatida, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni har taraflama chuqur tahlil etish zaruratini

yuzaga keltiradi. Zero, har qanday huquqiy institut singari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ilmiy-nazariy asoslarini puxta ishlab chiqish, amaliyotda jinoyatchilikka qarshi kurashish va oldini olishda muvaffaqiyatli va samarali ishlashining garovi bo'lib xizmat qilishi tabiiydir.

Material va metodlar

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar masalalarni tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, huquqni qo'llash amaliyoti usullaridan foydalanilgan.

Shuningdek, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlarga doir masalalari tahlilida ijtimoiy so'rov metodidan kengroq foydalanib, bu borada so'rov natijalari tahlil etilgan.

Tadqiqot natijalari

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish, shuningdek, voyaga yetmaganlarda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Chunki jinoyatchilikning sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni o'rganish va tahlil qilish kriminologiya predmetining asosiy elementlaridan biri bo'lib, u o'z-o'zidan huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Kriminologik tadqiqotlarda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarning o'ziga xos jihatlariga turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularni ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir [1, 118-b.].

Bu borada olib borilgan ilmiy izlanishlarga [2, 3] qaramay, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlar tahlili bilan bog'liq muammolar hali yetarlicha o'rganilmagan va oldini olish chora-tadbirlari to'liq ishlab chiqilmagan. Chunki jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi davlat organlarining jinoyatlar sababi va ularga imkon bergan shart-sharoitlarini aniqlash maqsadi va usullari haqida aniq tasavvur mavjud emasligi [4, 90-b.], jinoyatchilikni keltirib chiqargan omillarning mukammal chegarasi yo'qligi, natijada ularni aniqlashda turli chalkashliklar kelib chiqayotganligi [5, 42-b.], jinoyatlarning sababi va ularga imkon bergan shart-sharoitlar to'liq o'rganilib, uni bartaraf etish to'g'risidagi taqdimnomalarni kiritish, taqdimnoma talablari ijrosini, shuningdek, taqdimnoma talablarini bajarmaganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi ta'minlanishida [5, 121-b.] ko'rishimiz mumkin.

Jinoyatchilik sabablari jinoyatning sodir etilishini taqozo qiladigan, uni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan hodisa, voqea va jarayonlarning yig'indisi bo'lsa, jinoyat shart-sharoitlari esa jinoyatni bevosita keltirib chiqarmasa-da, lekin uning sodir etilishiga ko'maklashadigan hodisa, voqea va jarayonlarning majmui hisoblanadi [6, 59- b.].

Bu borada K.Y. Loginova huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlariga kriminologik nuqtayi nazardan yondashib, shaxs ongida mavjud bo'lgan g'ayriijtimoiy xulq-atvor huquqbuzarlikning sababi sifatida gavdalansa, huquqbuzarlik sodir etilgan

vaqtdagi muayyan ijtimoiy muhit huquqbuzarlikning sodir etilishiga imkon yaratgan shart-sharoit [7, 93-b.] hisoblanishini bildirgan. U targ'ibot-tashviqot ishlari va jamoatchilik nazoratining yetarli emasligi "sabab" emas, aksincha "sharoit" [6, 94-b.] deb tushunadi.

A.Sh. Murodov olib borgan tadqiqotlari natijasida "oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi omillarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratgan: a) oiladagi nosog'lom ma'naviy-ruhiy muhit; b) oiladagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning zaifligi yoki sustligi; d) oila a'zosi (a'zolari)da mavjud bo'lgan g'ayriijtimoiy xulq-atvor; e) oiladagi moddiy yetishmovchilik va qiyinchiliklar; f) oila a'zosi (a'zolari) ning spirtli ichimlikka ruju qo'yishi; g) asossiz (me'yoridan ortiq) rashk, erkak va ayolning xiyonati; h) erta turmush qurish, yosh oiladagi munosabatlarga noo'rin aralashuv" [10, 39-b.]. Muallifning jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi omillarning bunday guruhlariga ajratilishi to'g'ri, biroq uning tasnifida sabab bilan shart-sharoit aralashtirilib yuborilgan. Bu esa jinoyatchilikning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, uni amaliyotda qo'llash va jinoyatchilikning oldini olishga mas'ul subyektlar o'rtasida vazifalar taqsimlanishida ayrim muammolarni keltirib chiqaradi.

V.P. Kashepov voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, shuningdek, "umumiy" kattalar jinoyati, bizning fikrimizcha, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy beqarorlik, yuzaga kelgan etnik nizolar va ijtimoiy axloqiy asoslarning buzilishidir [11, 139-b.], deb fikr bildiradi.

Sh.R. G'ofurov "uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari – ushbu huquqbuzarliklarning sodir etilishini taqozo qiladigan, ularni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan voqea, hodisa va jarayonlarning yig'indisi; uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarga imkon berayotgan shart-sharoitlar – ushbu huquqbuzarliklarni bevosita keltirib chiqarmaydigan, lekin ularning sodir etilishiga ko'maklashadigan voqea, hodisa va jarayonlarning majmui hisoblanadi" [12, 26-b.], degan ta'rifni bergan. Bunda Sh.R. G'ofurov muammoga umumiy yondashganini ko'rishimiz mumkin, chunki uyushmagan yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga bog'lamagan va berilgan ta'rif umumiy xususiyat kasb etib qolgan.

M.K. Uteniyazov voyaga yetmaganlar giyohvandligi bevosita obyektiv va subyektiv omillarning yig'indisiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Obyektiv omillar orasida oiladagi urush-janjallar, oila a'zolarining bir-biridan uzoqlashuvi, loqaydligi, otalarning o'z pedagogik imkoniyatlarini yuqori baholashlari va giyohvandlikning ijtimoiy xavfliligiga e'tibor bermasligi, ommaviy axborot vositalarining salbiy ta'siri, shuningdek, norasmiy guruhlarining o'smirlarga ko'rsatadigan ta'siri, giyohvandlikning urf bo'lganini ko'rsatadi. Subyektiv sabablarini esa voyaga yetmaganlar orasida o'rta faollikning past darajada ekanligi, aqliy zaiflik va aksentuatsiya (urug'lar tizimi) xususiyatlarini aniqlash va moslashuvini hisobga olish, ulardagi yuqori ta'sirchanlik va giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishga moyillikning uyg'onishi, o'smirlarda giyohvandlik vositalariga qiziqish, giyohvandlik moddalarini iste'mol qilish xavfiga yetarlicha e'tibor bermaslik, suitsid sindromi kabi xususiyatlarida [13, 11-b.] ifodalaydi.

M.K. Uteniyazovning voyaga yetmaganlar giyohvandligi bevosita obyektiv va subyektiv omillarga ajratilishini qo'llab-quvvatlaymiz. Biroq M.K. Uteniyazov sanab o'tgan voyaga yetmaganlar giyohvandligining obyektiv va subyektiv omillari umumiylik kasb etib qolgan va to'liq yoritilmagan, deb o'ylaymiz.

Tadqiqot natijalari tahlili

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligida tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, voyaga yetmaganlarning shaxsiy xususiyatlari, axloqiy tarbiyasizligi, huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining rivojlanmaganligi uning jinoyat sodir etishiga olib keluvchi sabablardan biridir. Chunki kim yengiltaklik bilan axloqiy normalarni buzsa, u albatta yengiltaklik bilan qonunni ham buzadi. Uyidan kam miqdorda pul o'g'irlash, chekish, ichish, o'z tengdoshlari yoki o'zidan kichiklarga nisbatan zo'ravonlik qilish boshida bir maqsadda, ya'ni shaxsiy huzur-halovat olish uchun yoki o'zining ruhiy holatidagi ayrim muammolarini shu tariqa hal etish yoki o'zini yaqin atrofdagilarga ko'z-ko'z qilish uchun qilinsa, keyinchalik bularning hammasi endi uning ko'nglini qoniqtirmay qo'yadi va natijada u yangi qaltis tuyg'ularni sinab ko'rishga harakat qiladi, shuningdek, bu yoshda ularning mablag', qimmatbaho buyumlarga bo'lgan ehtiyoji oshadi. Misol uchun, zamonaviy texnikvositalaridan: kompyuter, turli xil audio-video apparaturalar, uyali aloqa vositalari sotib olishga oilada imkoniyat yo'qligi sababli ko'pchilik yoshlar o'zgalar mulkini, do'konlar yoki omborxonalarni o'marish orqali yoki yaqin qarindoshlariga, ota-onasiga tegishli bo'lgan mol-mulklarini yashirin ravishda (aksariyat holatlarda ota-onasining kiyimlaridan, sumkasidan yoki boshqa pul mablag'larini qo'yadigan joyidan kam-kam miqdorda) o'zlashtirish orqali o'z maqsadlariga erishishga harakat qiladilar.

Jinoiy xulqning vujudga kelishi sabablarini aniqlash, avvalo, u yuzaga kelgan ijtimoiy muhitning xususiyatlarini o'rganishni taqozo qiladi, chunki jinoiy xulq, umumiy ko'rinishda olinadigan bo'lsa, u holda bu biror-bir shaxsga xos bo'lgan subyektiv xulq-atvor natijasi emas, balki subyektiv va obyektiv jarayonlar, shart-sharoitlar, munosabatlar natijasi sifatida yuzaga kelishida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda ijtimoiy jarayonlarning individual xatti-harakatlarga ta'siri masalasiga oydinlik kiritish zarur bo'ladi [14, 140-b.].

Voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishi, turli salbiy ta'sirlarga berilishi har qanday jamiyatda, hatto rivojlangan davlatlarda ham eng katta muammodir. Chunki hali o'zini to'la boshqara olmaydigan, sodir etgan xatti-harakatining mohiyatini to'liq tushunib yetmaydigan bola atrof-muhit, ijtimoiy voqelik ta'sirida huquqbuzarliklar yoki jinoyatlar sodir etishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar yomon tarbiyalansa yoki ularga turli salbiy ijtimoiy illatlar o'z ta'sirini o'tkazsa, ushbu kamchiliklar ularning kelgusi hayotiga ham ta'sir etadi. Krminologik tadqiqotlarda shaxs jinoiy faoliyat yo'liga qancha erta kirsas, bu faoliyat shuncha uzoq davom etishi va xavfliroq tus olishi isbotlangan. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining kelib chiqishiga ko'maklashuvchi asosiy omil urbanizatsiya yoki boshqa demografik jarayonlar emas, balki avvalo oila, maktab, mehnat jamoasi va oila turmushdagi tarbiyaning kamchiliklaridir.

M.K. Uteniyazov voyaga yetmaganlar giyohvandligining ildizlarini eng avvalo oilaviy tarbiyadagi o'zgarishlardan qidirish kerakligini [13, 164-b.] aytadi.

Shuningdek, S.S. Ostroumov va N.F. Kuznetsovalar oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar jinoyatchilikning sabablari emas, balki ularga imkon bergan shart-sharoitlardir [15, 137–141-b.], deb fikr bildirganlar. Biz bu fikrga qo'shilmaymiz, sababi biz jinoyatchilikning subyektiv va obyektiv sabablari hamda ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarga ajratilib o'rganilishini taklif etmoqdamiz. Bunga ko'ra oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar obyektiv sabab hisoblanadi, chunki sharoit sababni keltirib chiqarmaydi, aksincha, sabab sharoitni yaratishi mumkin, demak, sabab sharoitni keltirib chiqaradi, sharoit jinoyat sodir etilishiga ko'maklashadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv va obyektiv sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarga ajratilib o'rganilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv sabablari va shart-sharoitlari voyaga yetmaganning shaxsi bilan bog'liq hodisalardir, obyektiv sabablar va shart-sharoitlar esa voyaga yetmaganning o'zi bilan bog'liq bo'lganlardan tashqari ijtimoiy muhitning salbiy ta'siri sifatida ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv sabablariga voyaga yetmagan shaxsning dunyoqarashi va ma'naviy olami, qiziqishi va ehtiyojlari, qadriyatlari va hayotiy rejalari, huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasi, turmush tarzi, maqsadi va yo'nalishlari, motivlari kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining obyektiv sabablariga oiladagi nosog'lom muhit, jamiyatdagi iqtisodiy va siyosiy beqarorlik, oiladan tashqari muhitning (maktab, mahalla, kichik guruhlar), kriminogen hududning, shuningdek, ommaviy axborot vositalari (internet, ijtimoiy tarmoqlar)ning salbiy ta'siri kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv shart-sharoitlariga esa uning demografik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, xarakteri, temperamenti, yoshi, jinsi, ma'lumoti, sog'ligi (nogironlik), muomala layoqatiga ega ekanligi, shuningdek, voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi uchun o'ziga ma'qul bo'lgan shart-sharoitni yaratishi kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining obyektiv shart-sharoitlariga esa davlat boshqaruvi tizimidagi kamchiliklar, qonun va qoidalarining talabga javob bermasligi, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining profilaktikasini amalga oshiruvchi va tashkil etuvchi subyektlarning o'z vazifalariga mas'uliyatsizligi va beparvoligi, shuningdek, jabrlanuvchining o'zi jinoyat sodir etilishiga salbiy xulq-atvori va turmush tarzi bilan shart-sharoit yaratishidan iboratdir.

Shuningdek, ota-onalarning farzand tarbiyasiga e'tiborsizligi, o'z farzandining tarbiyasini birovlariga ishonishlari ham salbiy holatlar kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda ayrim ota-onalar katta orzu-havaslar bilan, ya'ni farzandini yaxshiroq moddiy ta'minlash, to'yini boshqalarnikidan ko'ra dabdabali o'tkazish, sarpolarini bekam-u ko'st qilish niyatida bolasini qari ota-onasiga, qarindoshi yoki tanish-bilish, qo'ni-qo'shnisiga tashlab, o'zlari boshqa yurtda ishlab, pul topib kelish uchun ketayotgani kuzatilmoqda.

Voyaga yetmagan shaxsda jinoiy xulq-atvor shakllanishi uning tarbiyasi va u yashayotgan mikro muhit bilan bog'liqdir. Tarbiyasi og'irlikning ijtimoiy ildizlari voyaga yetmaganning oilasi va uni o'rab turgan muhitga borib taqaladi. Bola o'z qilmishlarini tashqi ta'sir ostida amalga oshiradi, uning xatti-harakatlariga o'zgaruvchanlik va muhitga bog'liqlik mansubdir. Bu yerda huquqbuzarliklarning oldini olishning umumiy subyektlari (ota-ona, bolalar bog'chasi, o'quv muassasalari, mahalla, keng jamoatchilik) tomonidan tarbiyaviy ta'sirning o'z vaqtida bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, bolalar nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari vaqtlarda ham tarbiya ta'siri ostida bo'lishlari kerak. Shu sababli maktab ma'muriyati o'z o'quvchilarini uylarida qanday yashayotganliklari va bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazayotganliklari bilan doimiy ravishda qiziqib, o'rganib ularning tarbiyasi bo'yicha mas'uliyatni o'z zimmlariga olishlari zarur.

Voyaga yetmaganning ota-ona yoki jamoatchilik tomonidan nazoratsiz qolishi yoki o'quv tarbiya jamoasi ta'siridan tushib qolishi ularda beboshlik hissini uyg'otadi va mustahkamlaydi, natijada voyaga yetmagan shaxsning huquqbuzarlik sodir etishiga sharoit yuzaga keladi.

Kriminologik tadqiqotlarda ko'pgina ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchilar o'z bolalariga to'g'ri tarbiya berishni bilmaganliklari, ayrimlari esa to'g'ri tarbiya berish haqida umuman o'ylamaganliklari natijasida voyaga yetmagan farzandlari jinoyat sodir etganliklarini aytgan [16, 3-15-b.]. Shuningdek, ba'zi bir oilalarda esa bolalarga haddan tashqari g'amxo'rlik va mehr-muhabbat ko'rsatishgani, ularning xulq-atvorini nazorat qilishmagani, ularning oshna-og'aynilari, tashqi aloqalari, bo'sh vaqtlari nima ishlar bilan bandligi va hokazolar bilan qiziqishmagani uchun voyaga yetmagan farzandlari jinoyat sodir etganliklarini aytgan. Holbuki, haddan tashqari g'amxo'rlik o'smirlarda manmanlik, boqimandalik, boshqalarga nisbatan hurmatsizlik, jismoniy mehnatga salbiy munosabatni shakllantirishini amaliyot tasdiqlaydi.

Xulosalar

Xulosa qiladigan bo'lsak, voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishlarini hamda yuqoridagi salbiy holatlarning oldini olishda kompleks ta'sir ko'rsatish (oilamaktabmahalla) tizimini yanada yaxshilash zarur. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining profilaktikasiga mas'ul davlat organlari va keng jamoatchilik quyidagi sabab va shart-sharoitlarni:

- oilada doimiy konfliktli vaziyatning mavjudligi;
- ota-onalarning ma'lumot darajasining pastligi yoki pedagogik bilimlarining yo'qligi;
- to'liqsiz oila (otasi yoki onasining yo'qligi);
- oiladagi moddiy yetishmovchiliklar;
- oilada nosog'lom muhit (spirtli ichimliklar iste'mol qilish, fohishalik bilan shug'ullanish va h. k.);
- ota-onaning ish yoki ro'zg'or yumushlari bilan qattiq bandligi natijasida bola tarbiyasiga e'tibor bermaslik;
- ota-ona ishlash yoki o'qish uchun uzoq muddatlarga chet davlatlarga chiqib ketishi;

- voyaga yetmaganning huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasining pastligi;
- voyaga yetmaganning bo'sh vaqtlarida o'zi qiziqadigan har xil to'garaklar yoki sport mashg'ulotlariga borish imkonini yo'qligi;
- ota-ona yoki o'rnini bosuvchilar tomonidan voyaga yetmaganning ruhiy holati bilan qiziqmaslik yoki e'tibordan chetda qoldirishi;
- ota-onaning hech qayerda ishlamasligi;
- maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyachining bola tarbiyasiga salbiy ta'siri;
- maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyalanmaganligi;
- o'qishda yoki o'qishdan tashqari vaqtlarida maktab ma'muriyatining nazorat qilmasligi yoki nazoratning sustligi;
- katta yoshdagi qo'ni-qo'shnilar yoki qarindoshlarining bolaning tarbiyasiga befarqligi, ularning nazoratsiz qolib ketishi;
- internet va uyali aloqa vositalaridan foydalanish holati o'z xoliga tashlab qo'yilganligi;
- yashash joyidagi mahallasida uyushmagan yoshlarning ko'pligi;
- o'qishdan tashqari bo'sh vaqtlarining mazmunli tashkil etilmaganligi va shu kabi salbiy holatlarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo'yicha yo'l xaritalarini tuzib, profilaktik ishlarni olib borsalar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirishga erishiladi.

Binobarin, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash va bartaraf etishda: birinchidan, jamiyatda o'rnatilgan axloq-odob qoidalariga rioya etmaganligi; ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etganligi; uchinchidan, jinoyat sodir etganligi; to'rtinchidan, amaliyotda amalga oshirilayotgan profilaktik chora-tadbirlardagi kamchilik va yutuqlarini e'tiborga olib, profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqib samarali tashkil etish va amalga oshirish voyaga yetmaganlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishiga, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining barvaqt oldi olinishiga xizmat qiladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishga mas'ul bo'lgan davlat organlari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi profilaktikasini amalga oshirilish davriga qarab quyidagi bosqichlarga ajratish va profilaktik ishlarni mazkur bosqichlar asosida tashkil etishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

birinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining barvaqt oldini olish;

ikkinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, tahlil qilish, bartaraf etish, voyaga yetmagan jinoyatchilarning axloqini tuzatish;

uchinchi bosqich: jinoyatdan jabrlangan, shuningdek, jazoni ijro etish muassasasidan ozod etilgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish;

to'rtinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatlari retsidivining oldini olish;

beshingi bosqich: og'ir va o'ta og'ir jinoyat sodir etib, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlariga tajovuz qilgan, ekstremistik qarashlarga ega, axloqan tuzalish yo'liga kirmagan voyaga yetmaganlar ustidan alohida nazorat o'rnatish tartibini ishlab chiqish zarur.

REFERENCES

1. Djuraeva N. Voyaga yetmagan shaxslarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb etishning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlar [The reasons for the involvement of minors in antisocial behavior and the conditions that enable it]. Tashkent, 2012, p. 118.
2. Karimova D.R. O'zbekiston hududida bola huquqlari genezisi, evolyutsiyasi va uning istiqbollari [Genesis, evolution and prospects of children's rights in Uzbekistan]. Doctoral dissertation. Tashkent, 2017.
3. Salekh Ali Salem Al'-Marfadiy. Kriminologicheskiye i sotsial'no-psikhologicheskiye osobennosti prestupnosti nesovershennoletnikh v Respublike Yyemen [Criminological and socio-psychological features of juvenile delinquency in the Republic of Yemen]. Doctoral dissertation. Tashkent, 1997.
4. Xo'jaqulov S.B. Huquqbuzarliklar umumiy profilaktikasini takomillashtirish [Improving the general prevention of crimes]. Tashkent, 2019, p. 90.
5. Mozgovykh G.A. Prichiny i usloviya, sposobstvuyushchiye soversheniyu prestupleniy, v strukture ikh kriminalisticheskoy kharakteristiki [Causes and conditions contributing to the commission of crimes, in the structure of their forensic characteristics]. *Crime Prevention*. Almaty, 2002, p. 42.
6. Nyozova S.S. Prevention of Crime in the Family and the Role of Victimology in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020, pp. 39–62.
7. Loginova K.Yu. Imushchestvennaya prestupnost' nesovershennoletnikh i mery yeyo preduprezhdeniya [Property crime of minors and measures to prevent it] Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tomsk, 2015.
8. Samiulina Y.V. Personality of a juvenile criminal and the impact on her. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tambov, 2009, p. 93.
9. Niyozova S.S. Reasons for Suicide and the Issue of Responsibility. *International Journal of Pharmaceutical Research*, 2020, p. 528.
10. Murodov A.Sh. Ichki ishlar organlarining oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish [Improving the prevention of crimes related to domestic violence by internal affairs bodies]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2019, p. 39.
11. Ugolovnaya otvetstvennost' nesovershennoletnikh [Criminal liability of minors]. Moscow, 1999, p. 4.
12. G'ofurov Sh.R. Uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish (Ichki ishlar organlari faoliyati misolida) [Improving crime prevention among unorganized youth (in the example of the activities of internal affairs bodies)]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2019, p. 26.
13. Uteniyazov M.K. Voyaga yetmaganlar giyohvandligining oldini olish muammolari. [Issues in the prevention of juvenile drug addiction]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2004, 164 p.

14. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari [Social and psychological problems of juvenile delinquency in Uzbekistan]. Tashkent, 2008, p. 140.

15. Kuznetsova N.F. Problemy kriminologicheskoy determinatsii [Problems of criminological determination]. Moscow, 1984, pp. 137–141.

16. Niyozova S.S. Strong Emotional Arousal (Effect) as a Criminal Law Norm. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2021, March 31, pp. 96–102. ISSN 2693-0803. DOI: 10.37547/tajpslc/Volume03Issue p. 03-15.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./COMF2954>
UDC: 342.24(045)(575.1)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT QONUNIDA YENGILROQ JAZO TAYINLASH

Islomov Bunyod Ochilovich,
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi,
“KDB Bank O'zbekiston” AJ bosh yuriskonsulti
ORCID: 0000-0001-8827-4900
e-mail: bunyodislomov@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada jinoyat huquqida jazoni yengillashtirish instituti va jazoni yengillashtirish usullari, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 57-moddasida nazarda tutilgan yengilroq jazo tayinlash, ya'ni sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda jazoni yengillashtirish tartibi, shuningdek, qayd etilgan tartibning ushbu Kodeks 55-moddasi birinchi va ikkinchi qismlarida ko'zda tutilgan jazoni yengillashtiruvchi holatlar vositasida jazoni yengillashtirish hamda mazkur Kodeksning 57¹-moddasi muvofiq aybdor o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lganida jazo tayinlash tartibi bilan o'zaro nisbati qator xorijiy mamlakatlar, shu jumladan Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi tashkilotiga a'zo mamlakatlar jinoyat qonunlari bilan qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Jinoiy qilmishda jazoni og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlarni inobatga olish, so'nggi qayd etilgan holatlarning ro'yxatini shakllantirish hamda yengilroq jazo tayinlash tartibi qo'llanilmaydigan holatlar ro'yxatini kiritish masalalari ham e'tibordan chetda qolmagan. Qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra mazkur maqolaning xulosa qismida yuqorida tilga olingan bir qancha mamlakatlarning ayrim jinoyat-huquqiy me'yorlarini O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksiga tatbiq qilishga doir takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: yengillashtiruvchi holatlar, og'irlashtiruvchi holatlar, sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar, istisnoli holatlar, voyaga yetmagan shaxs, cheklangan aqli rasolik, afv etish, amnistiya, aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv, shartli hukm, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish, korrupsiya, tamom bo'lmagan jinoyat.

НАЗНАЧЕНИЕ БОЛЕЕ МЯГКОГО НАКАЗАНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНУ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Исломов Бунёд Очилович,
самостоятельный соискатель Университета
общественной безопасности Республики Узбекистан,
главный юрисконсульт АО «КДБ Банк Узбекистан»

Аннотация. В данной статье проведён анализ института смягчения наказания и способов смягчения наказания в уголовном праве, назначения более мягкого наказания, то есть порядок смягчения наказания с учётом обстоятельств, существенно снижающих степень общественной опасности совершённого преступления согласно статье 57 Уголовного кодекса Республики Узбекистан, а также соотношения указанного порядка со смягчением наказания с учётом обстоятельств, смягчающих наказание, указанных в частях первой и второй статьи 55 уголовного кодекса и порядком назначения наказания при деятельном раскаянии виновного в содеянном в сравнении с уголовными законами некоторых зарубежных стран, включая уголовное законодательство стран-членов организации Содружества Независимых Государств. Не остались без внимания и вопросы учёта обстоятельств, существенно снижающих степень общественной опасности совершённого преступления при наличии отягчающих наказание обстоятельств в преступном деянии, формирования перечня последних обстоятельств наряду с перечнем случаев неприменения порядка назначения более мягкого наказания. По итогам сравнительного анализа в заключительной части настоящей статьи разработаны предложения по имплементации некоторых уголовно-правовых норм вышеупомянутых государств в Уголовный кодекс Республики Узбекистан.

Ключевые слова: смягчающие обстоятельства, отягчающие обстоятельства, обстоятельства существенно снижающие степень общественной опасности совершённого преступления, исключительные обстоятельства, несовершеннолетнее лицо, ограниченная вменяемость, помилование, амнистия, соглашение о признании вины, условное осуждение, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания, коррупция, неоконченное преступление.

THE IMPOSITION OF A MORE LENIENT PUNISHMENT UNDER THE CRIMINAL LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Islomov Bunyod Ochilovich,

Independent Researcher of the University
of Public Safety of the Republic of Uzbekistan
Senior Legal Adviser of “KDB Bank Uzbekistan” JSC

Abstract. This paper analyzes the institution of mitigation of punishment and methods of mitigation of punishment in criminal law, the imposition of a more lenient punishment, that is, the procedure for mitigating punishment, taking into account the factors that significantly reduce the degree of public danger of the offence committed in accordance with Article 57 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, as well as the ratio of this order with mitigation of punishment, taking into account the mitigating factors, specified in the first and second clauses of Article 55 of current Code and the order of sentencing in case of active repentance of the perpetrator in

comparison with the criminal laws of some foreign countries, including the criminal legislation of the member-countries of the Organization of the Commonwealth of Independent States The issues of taking into account the factors that significantly reduce the degree of public danger of the committed offence in the presence of aggravating factors in the criminal act, the formation of a list of recent factors along with a list of cases of non-application of the procedure for imposing a more lenient punishment have not been ignored. Based on the results of the comparative analysis in the conclusion part of this paper, proposals on the implementation of some of criminal law norms of the foregoing states to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan have been developed.

Keywords: *mitigating factors, aggravating factors, factors that significantly reduce the degree of public danger of the committed offence, exceptional factors, minor, diminished responsibility, pardon, amnesty, plea agreement, probation, parole, corruption, inchoated offence.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi (keyingi o'rinlarda – O'zR JK) Umumiy qismida o'z ifodasini topgan institutlardan biri jazo tayinlash instituti sanalib, u quyidagi vositalar yoxud usullar majmuini qamrab oladi:

1) O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, shuningdek, O'zbekistonda doimiy yashovchi fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, basharti boshqa davlat hududida jinoyat sodir etgan taqdirda jazoning yengillashtirilishi (12-modda birinchi qismi);

2) jinoyat qonunining ortga qaytish kuchi asosida jazoning yengillashtirilishi yoki shaxs ahvolining boshqacha tarzda yaxshilanishi (qilmishning jinoyligi bekor qilinishi va h.k.) (13-modda ikkinchi qism);

3) aqli rasolikni istisno etmaydigan tarzda ruhiy holati buzilgan (cheklangan aqli rasolik holatida bo'lgan) shaxsga nisbatan jazoning yengillashtirilishi (18-1-modda ikkinchi qismi);

4) ma'lum bir toifadagi shaxslarga nisbatan alohida jazo turlarini tayinlashga doir taqiq asosida jazoning yengillashtirilishi (45-modda beshinchi qismi, 45-1-modda to'rtinchi qismi, 46-modda uchinchi qismi, 48-1-modda yettinchi qismi, 50-modda to'rtinchi va o'ninchi qismlari, 51-modda uchinchi qismi). Voyaga yetmaganlar quyida alohida guruhga ajratilganligi bois mazkur guruhga kiritilmagan;

5) ozodlikdan mahrum qilish jazosining intizomiy qismga jo'natish jazosi bilan almashtirilishi (49-modda ikkinchi qismi).

6) jazoni o'tash sharoitlarining, ya'ni jazoni o'tash muassasasi turining o'zgartirilishi oqibatida jazoning yengillashtirilishi (50-modda sakkizinchi qismi, 85-modda beshinchi qismi);

7) ma'lum bir toifadagi shaxslarga nisbatan tayinlanadigan jazoning eng yuqori muddatini cheklab qo'yish orqali jazoni yengillashtirish (50-modda oltinchi qismi);

8) JK 55-moddasi birinchi qismida o'z aksini topgan jazoni yengillashtiruvchi holatlarni inobatga olgan holda jazoni majburiy tartibda yengillashtirish;

9) JK 55-moddasi birinchi qismidagi ro'yxatga kiritilmagan va ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'zda tutilgan jazoni yengillashtiruvchi holatlarni hisobga olgan holda jazoni ixtiyoriy tarzda yengillashtirish;

10) jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda yengilroq jazo tayinlanishi (57-modda);

11) aybdor o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lganida jazoning yengillashtirilishi (57-1-modda);

12) aybga iqrorlik to'g'risida kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha jazoning yengillashtirilishi (57-2-modda);

13) tamom bo'lmagan jinoyatlar uchun jazoni yengillashtirish (58-modda birinchi-uchinchi qismlari);

14) jinoiy javobgarlik yoxud jinoiy jazodan ozod qilish qoidalarini qo'llagan holda jazoning yengillashtirilishi:

a) javobgarlikka tortish muddatining o'tib ketganligi munosabati bilan jinoyat uchun javobgarlikdan ozod qilish qoidalarini qo'llash paytida jazoni yengilrogi bilan almashtirish orqali jazoni yengillashtirish (64-modda oltinchi qismi);

b) jazoni ijro etish muddati o'tib ketganligi munosabati bilan jazodan ozod qilish qoidalarini qo'llash paytida jazoni yengilrogi bilan almashtirish orqali jazoni yengillashtirish (69-modda beshinchi qismi);

d) jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo turi bilan almashtirish (74-modda);

e) amnistiya akti asosida asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazodan ozod qilish yoki jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish yoxud jazoning o'talmay qolgan qismini yengilroq jazo turi bilan almashtirish (76-modda). Amnistiya akti asosida javobgarlikdan ozod qilishni jazoni yengillashtirish deb bo'lmaydi, sababi jazo tayinlash bosqichiga yetib bormasdan turib jinoyat protsessi tugallanadi (68-modda). Shuningdek, sudlanganlikning amnistiya akti asosida olib tashlanishi ham jazoning yengillashtirilishini emas, balki shaxs holatining boshqacha tarzda yaxshilanishini ifodalaydi (79-modda beshinchi qismi);

f) afv etish asosida asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazodan ozod qilish yoki jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish yoxud jazoning o'talmay qolgan qismini yengilroq jazo turi bilan almashtirish (76-modda). Shu o'rinda sudlanganlikning afv etish asosida olib tashlanishi ham jazoning yengillashtirilishini emas, balki shaxs holatining boshqacha tarzda yaxshilanishini ifodalaydi (79-modda beshinchi qismi);

15) voyaga yetmaganlarga nisbatan jazoni yengillashtirish (55-modda birinchi qismi "j" bandi, 81-86-moddalar);

16) voyaga yetmagan shaxsga nisbatan jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo turi bilan almashtirish (90-modda). Voyaga yetmaganlarni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilishni esa ularning holati boshqacha tarzda yaxshilanishini anglatadi (89-modda).

Biz mazkur tadqiqotda jazoni yengillashtirishning usullaridan biri bo'lmish yengilroq jazo tayinlash tartibini tahlil qilishni lozim topdik. Sababi biz tomonimizdan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudiga yo'llangan (2023-yil 13-iyuldagi

02/2023-2951-sonli) so'rov xatiga javoban (2023-yil 8-avgustdagi 07/14-10607-287-sonli xat bilan) taqdim etilgan O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 57-moddasining sudlar tomonidan hukm chiqarishda qo'llash dinamikasining o'sib borayotganligiga doir quyidagi statistik ma'lumotlar yildan yilga yengilroq jazo tayinlashning ahamiyati ortib borayotganligini ko'rsatadi:

Hisobot davri	O'zR JK 57-moddasi qo'llangan	
	Ish	Shaxs
2019	7 314	9 635
2020	7 467	9 822
2021	10 669	14 056
2022	13 096	16 959
2023-yil 6 oy	7 119	9 212

Material va metodlar

Tadqiqot doirasida asosan qiyosiy-huquqiy metoddan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

O'zR JK 57-moddasiga ko'ra, yengilroq jazo tayinlash uchun asos vazifasini bajaradigan "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" xususan, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi tashkiloti a'zolari qatoridan Ozarbayjon (62-modda), Armaniston (64-modda), Belarus (70-modda), Qozog'iston (55-modda), Moldova (79-modda), Rossiya Federatsiyasi (64-modda), Tojikiston (63-modda), Turkmaniston (58-modda) va Ukraina (69-modda) jinoyat kodekslaridan ham "alohida" yoxud "istisnoli holatlar" sifatida o'rin olgan bo'lib, qayd etilgan holatlar nomlanishi turlicha bo'lishiga qaramasdan, bir xil huquqiy tabiatga ega sanaladi. Ayni paytda ayrim mualliflar tomonidan mazkur toifadagi holatlarning ta'riflari noaniqligi, miqdorining cheksizligi, yengilroq jazo tayinlashning umumiy amaliyoti shakllanmaganligi kabi sabablar tufayli jinoyat qonunidan chiqarib tashlagan holda [1, 114-b.], jazoning eng kam miqdoridan ham kamroq jazo tayinlash imkoniyatini jinoyat qonunining jazoni yengillashtiruvchi holatlarni tartibga soluvchi moddasiga kiritish [2, 118-120-b.] yoxud aksincha ularni saqlab qolish va Polsha (JK 60-moddasida sanksiyaning eng kam miqdori chegarasidan chetga chiqish imkonini beradigan holatlarning aniq ro'yxati keltirilgan) hamda Xitoy (JK 10-, 17-, 19-24-, 27-29-, 63-, 68-moddalarida yengilroq jazo tayinlash uchun asos bo'ladigan jami sakkizta holat o'z aksini topgan) tajribasini inobatga olgan holda takomillashtirishga [1, 114-b; 3, 9-b; 4, 12-b; 5, 8-b; 6, 13-b; 7, 21-22-b.] doir takliflar ham ilgari suriladi. Hattoki mazkur holatlarni tasniflash ham taklif etiladi [4, 11-b.].

Ayni paytda Moldova JK (79-modda)ga muvofiq, jinoyat sodir etgan shaxsning voyaga yetmaganligi istisnoli holat sifatida qat'iy belgilangan bo'lsa, o'n sakkiz yoshdan yigirma bir yoshgacha bo'lgan shaxslar tomonidan jinoyat sodir etilishi, o'z navbatida, sud tomonidan istisnoli holat deb topilishi mumkinligi e'tiborga loyiq.

Shu o'rinda O'zR JK 57-moddasida o'z ifodasini topgan holatlar ro'yxati ochiq hisoblanadi. Shuningdek, ushbu moddaning uchinchi qismida qayd etilgan

qoidaga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "yoki", "yoxud" singari qo'shma so'zlarning ishlatilmaganligi tilshunoslik fani nuqtayi nazaridan biror-bir holat "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holat" deb topilishi uchun bir paytning o'zida aybdorning shaxsi, aybining shakli va darajasi, jinoyat qilish sharoiti va sabablari, shaxsning jinoyatni sodir qilguncha va undan keyingi xulq-atvorini aks ettirishi lozim. Mazkur toifadagi holatlarning JK 55-moddasida keltirilgan "yengillashtiruvchi holatlar"dan ahamiyati jihatidan asosiy farqi, yengillashtiruvchi holatlarning mavjudligi jazoning muddati yoki miqdorini ushbu kodeks maxsus qismining tegishli moddasi sanksiyasi doirasida qisqartirish imkonini bersa, "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" mavjudligi sudning ixtiyorini yanada kengaytirgan holda yuqoridagi sanksiyaning eng quyi chegarasidan ham chetga chiqish yoki ushbu moddada nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoni (JK 44-49-moddalariga rioya qilgan holda) tayinlash, shuningdek, qayd etilgan harakatlar bilan bir paytda mazkur moddada qo'llanishi shart deb ko'rsatilgan qo'shimcha jazoni tayinlamaslik imkoni vujudga keladi. Shu bilan birga, adabiyotlarda qo'shimcha jazoni mazmunan O'zR JK 57-moddasida ko'zda tutilgan tartibda yengillashtirish yuzasidan bahslar ham ilgari suriladi [8, 160-b.].

O'z navbatida, JK 55-moddasi birinchi qismidagi ro'yxatda qayd etilgan hamda ushbu moddaning ikkinchi qismiga muvofiq yuqoridagi ro'yxatda qayd etilmagan yengillashtiruvchi holat yoxud bunday holatlar majmui sud tomonidan "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holat" deb topilishi (ya'ni tegishli holatning toifasi "yengillashtiruvchi"dan "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi" toifasiga o'tkazilishi) mumkinligini ham unutmazlik lozim.

Qizig'i, adabiyotlarda jazoni og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda mazkur toifadagi holatlarning qo'llanishiga yo'l qo'yish masalasi bahsli sanaladi. Bir guruh mualliflar og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda yengilroq jazo tayinlash (JK Maxsus qismining moddasi nazarda tutilgan mazkur jinoyat uchun belgilangan jazoning eng kam qismidan ham kamroq yoki shu moddada nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoni tayinlash)ga yo'l qo'yib bo'lmaydi deb hisoblasa [3, 9-b; 9, 449-b.], boshqa guruh mualliflar og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda ham yengilroq jazo tayinlash imkoniyati saqlanishi lozim degan nuqtayi nazarni ilgari suradilar [5, 8-b; 6, 13-b; 10, 137-b; 11, 120-b.]. Bu borada barcha MDHga a'zo mamlakatlar jinoyat qonunlarida, shu jumladan, O'zR JK 57-moddasida ham og'irlashtiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda yengilroq jazo tayinlashga taqiq o'rnatilmaganligi sud amaliyotida og'irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi yengilroq jazo tayinlashga to'sqinlik qilmasligini anglatadi. Va aksincha, misol uchun, Latviya JK (49-modda 3-qismi)da og'irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi yengilroq jazo tayinlanishiga to'sqinlik qilishi to'g'ridan to'g'ri mustahkamlanganligiga ko'zimiz tushadi. Jinoiy qilmishda og'irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi sudning yengilroq jazo tayinlash vakolatini cheklamasligi kerak, deb hisoblaymiz.

Navbatdagi masala ushbu holatlar mavjud bo'lgan taqdirda yengilroq jazo tayinlash tartibi qo'llanmaydigan holatlar ro'yxati sanaladi. Xususan, MDHga a'zo

mamlakatlar orasidan Ukraina JKga ko'ra, korrupsiya bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar sodir etilgan (69-modda birinchi qismi), Qozog'iston JKga muvofiq, voyaga yetmagan tomonidan o'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan voyaga yetmagan shaxsning jinsiy daxlsizligiga nisbatan sodir etiladigan jinoyatni istisno qilgan holda, voyaga yetmaganning jinsiy daxlsizligiga nisbatan jinoyat sodir etilgan (55-modda sakkizinchi qismi) taqdirda, Moldova JKga binoan, voyaga yetgan shaxsga nisbatan umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanganda, retsidiv jinoyatda yoki og'irlashtiruvchi holatlarda qiynash, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalada bo'lish jinoyati sodir etilganda (79-modda to'rtinchi qismi), ishda istisnoli holatlar mavjudligiga qaramasdan, yengilroq jazo tayinlash qo'llanmaydi. Bunday istisnolarning eng katta ro'yxati Rossiya Federatsiyasi JKdan o'rin olgan bo'lib, mazkur ro'yxatga terrorizm va terrorizm bilan bog'liq jinoyatlar, shaxsni garov sifatida tutqunlikka olish, jinoiy uyushma tuzish yoki unda ishtirok etish, havo yoki suv transporti yoxud temir yo'l tarkibini olib qochish singari jami o'n besh nafar jinoyat tarkibi kiritilgan (64-modda uchinchi qismi). Biz ham mazkur istisnolarni inobatga olgan holda O'zR JK 57-moddasiga yengilroq jazo tayinlash qoidalari qo'llanmaydigan holatlar ro'yxati kiritilishi mazkur tartibning takomillashuviga xizmat qiladi, degan fikrdamiz.

Shuningdek, Ozarbayjon (62-modda 62.2-qismi), Armaniston (64-modda ikkinchi qismi), Belarus (70-modda ikkinchi qismi), Qozog'iston (55-modda beshinchi qismi), Moldova (79-modda 1/1-qismi), RF (64-modda ikkinchi qismi), Tojikiston (63-modda ikkinchi qismi) va Turkmaniston (58-modda ikkinchi qismi) jinoyat qonunlarida "ham alohida yengillashtiruvchi holatlar, ham bunday holatlarning majmui istisnoli holat deb topilishi mumkin" ekaniga doir qoida o'rnatilgani yengillashtiruvchi va istisnoli holatlarning bir xil huquqiy tabiatga ega ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Mazkur holatlarning O'zR JK 55-modda birinchi va ikkinchi qismlarida, shu jumladan, 57¹-moddasida ko'zda tutilgan yengillashtiruvchi holatlar bilan o'zaro nisbati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1) huquqiy tabiatiga ko'ra yuqoridagi keltirilgan holatlarning barchasi ham jazoni yengillashtiruvchi holatlar hisoblanadi;

2) JK 55-moddasida ko'zda tutilgan yengillashtiruvchi holatlarning ta'siri JK Maxsus qismi tegishli moddasining sanksiyasi doirasida, ya'ni ushbu moddada jazo choralarining belgilangan eng ko'p va eng kam miqdori chegarasida yuz beradi hamda sud jazoning eng kam qismiga qadar yengillashtira oladi xolos. Bunda sud qayd etilgan moddada nazarda tutilgan mazkur jazoning eng kam qismidan ham kamroq yoki shu moddada nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoni tayinlash yoxud mazkur moddada qo'llanishi shart deb ko'rsatilgan qo'shimcha jazoni tayinlamaslik vakolatiga ega bo'lmaydi;

3) JK 55-moddasi birinchi qismida, shu jumladan JK 57-1-moddasida ko'zda tutilgan holatlarni inobatga olish sudning majburiyati bo'lgani holda, aksincha, ushbu kodeks 55-moddasining ikkinchi qismi hamda 57-moddasida tilga olingan holatlarni inobatga olish sudning huquqi sanaladi.

4) sud amaliyotida JK 55-moddasining birinchi va, ayniqsa, ikkinchi qismidagi holatlar hamda 57-moddasida mustahkamlangan holatlarni bir-biridan farqlashda tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin, sababi jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar deb topilishi mumkin bo'lgan holatlar (sodir etilgan qilmish xususiyatlarini, ya'ni aybdorning shaxsi, aybining shakli va darajasi, jinoyat qilish sharoiti va sabablari, shaxsning jinoyatni sodir qilguncha va undan keyingi xulq-atvorini ifodalovchi holatlar) sud tomonidan ushbu kodeks 55-moddasi ikkinchi qismiga havola qilingan holda inobatga olinishi mumkin. Shuningdek, misol uchun JK 55-moddasi birinchi qismida ko'zda tutilgan ayrim holatlar bevosita jinoyat qilish sharoiti va sabablarini aks ettiradi. Bu borada, qonun chiqaruvchi JK 55-moddasida ko'zda tutilgan har qanday yengillashtiruvchi holat JK 57-moddasi uchinchi qismida o'z aksini topgan belgilarga ega bo'lgan taqdirda, mazkur holatlarni sud tomonidan "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" deb topish vakolatiga hamda ayni paytda 57-moddada ko'zda tutilgan yanada kengroq vakolatga ega bo'la olishini nazarda tutgan bo'lishi ham mumkin. Mazkur nuqtayi nazarimizni "alohida (istisnoli) holatlar"ni aks ettirgan yuqoridagi deyarli barcha MDHga a'zo mamlakatlar jinoyat qonunlarida, Ukraina JKni istisno qilgan holda, o'z ifodasini topgan "ham alohida yengillashtiruvchi holatlar, ham shunday holatlarning majmui istisnoli holat deb topilishi mumkin" ekanligiga doir qoida ham tasdiqlaydi. Misol uchun, Moldova JK bo'yicha voyaga yetmaganning hamda o'n sakkiz yoshdan yigirma bir yoshgacha bo'lgan shaxsning jinoyat sodir etishi yengillashtiruvchi holatlarning ro'yxatida (76-modda) tilga olingan bo'lib, shuningdek, voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi istisnoli holat sanalishi, o'n sakkiz yoshdan yigirma bir yoshgacha bo'lgan shaxsning jinoyat sodir etishi esa sud tomonidan istisnoli holat deb topilishi mumkinligi mustahkamlangan (79-modda). Shunisi aniqki, huquqiy tabiatiga ko'ra "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" boshqa yengillashtiruvchi holatlardan ko'ra kengroq sud ixtiyori vakolatini yuzaga keltiradi.

Bizning nuqtayi nazarimizni O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 2006-yil 3-fevraldagi 1-son "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida"gi qarori 37-bandi ham qisman tasdiqlaydi. Mazkur bandning uchinchi xatboshisiga muvofiq, "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi alohida holatlar ro'yxati qonunda ko'rsatilmaganligini nazarda tutib, sud qabul qilgan qarorini hukmda asoslantirgan holda jazoni yengillashtiruvchi ayrim holatni ham, ularning majmuini ham bunday holat sifatida tan olishi mumkin (masalan, moddiy zararining to'liq qoplanganligi, sudlanuvchi yoki ota-onasining og'ir kasalligi, ularning mehnatga layoqatsizligi, aybdor ota-onasining yoki bolasining boshqa boquvchisi yo'qligi, sudlanuvchining keksa yoshda ekanligi, uning bir guruh shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatni ochishda faol ishtirok etganligi, jabrlanuvchining jinoyat sodir etilishiga turtki bergan huquqqa xilof xulq-atvori, jabrlanuvchining sudlanuvchi bilan yarashganligi va h.k.)". Ko'rinib turibdiki, mazkur xatboshida qayd etilgan ayrim holatlar JK 55-moddasi birinchi qismida ham ko'zda tutilgan. Biroq Oliy Sudning mazkur tushuntirishi sud amaliyotida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan

tushunmovchiliklarga barham bermaydi, sababi yuqoridagi tushuntirishda misol tariqasida keltirilgan va JK 55-moddasi birinchi qismidagi ro'yxatdan o'z aksini topmagan yengillashtiruvchi holatlar yoxud ularning majmui sudlarning ixtiyoriga ko'ra ushbu kodeks 55-moddasi ikkinchi qismiga havola qilingan holda "qo'shimcha yengillashtiruvchi holat" (bizningcha, 55-modda birinchi qismidagi qat'iy ro'yxatda o'z ifodasini topgan holatlarni "asosiy yengillashtiruvchi holatlar" sifatida e'tirof etish mumkin) yoki 57-moddasiga havola qilgan holda "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" sifatida baholanishi ham mumkin.

Ayni paytda yuqoridagi Plenum qarorining 28-bandi ikkinchi xatboshisiga ko'ra, ayollarga, shuningdek, oltmish yoshdan oshgan erkaklarga nisbatan Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasi (moddasining qismi)da nazarda tutilgan ozodlikdan mahrum qilish jazosidan ham kamroq yoki boshqa yengilroq jazo JK 57-moddasi qo'llangan holda tayinlanishi ta'kidlanadi. Mazkur xatboshiga bevosita aloqador JK 50-moddasi (ozodlikdan mahrum qilish) oltinchi qismiga murojaat qiladigan bo'lsak, ozodlikdan mahrum etishga hukm qilinayotgan ayollarga hamda oltmish yoshdan oshgan erkaklarga nisbatan tayinlanayotgan jazo muddati ushbu kodeks maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazoni eng ko'p muddatining uchdan ikki qismidan ortiq bo'lishi mumkin emasligi to'g'risidagi qoidaga ro'baro' kelamiz. Demak, bizningcha, qonun chiqaruvchi ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan jazolanadigan jinoyatlar ayollar hamda oltmish yoshdan oshgan erkaklar tomonidan sodir etilgan taqdirda, mazkur holatlar ham bevosita "jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar" deb hisoblanishiga doir xulosa chiqarish mumkin.

Tadqiqot natijalari tahlili

Ilmiy adabiyotlarda O'zR JK 57-, 57¹-, 57²- va 58-moddalarida nazarda tutilgan me'yorlarga analogik qoidalarni jazo tayinlashning "maxsus qoidalari" [12; 13, 7-9-b; 14, 4-5-b; 15, 6-b; 16, 68-b.], "maxsus asoslari" [17, 137-b.] yoxud "maxsus me'yorlari" [10, 59-60-b.], shuningdek, "alohida yengillashtiruvchi holatlar" [18, 156-b.] sifatida e'tirof etishga doir ko'plab nuqtayi nazarlar ilgari surilishini ta'kidlash joiz. Bizningcha, qayd etilgan qoidalarining qanday nomlanishi muhim emas, sababi amalda O'zR JK 57²- va 58-moddalarida o'z ifodasini topgan aybga iqrорlik to'g'risida kelishuvning tuzilganligi yoki jinoyatning tamomlanmaganligi fakti ushbu kodeksning 57- va 57¹-moddalarida qayd etilgan yengillashtiruvchi holatlar singari jazoni yengillashtirish uchun asos vazifasini o'taydi va shu sababdan aybga iqrорlik to'g'risida kelishuvning tuzilganligi yoki jinoyatning tamomlanmaganligi faktini yengillashtiruvchi holat sifatida e'tirof etish xato bo'lmaydi. Shu o'rinda ilmiy manbalarda aybga iqrорlik haqidagi kelishuvning tuzilishi mustaqil yengillashtiruvchi holat hisoblanmasligi, balki mazmunan O'zR JK 55-moddasi birinchi qismi "a" bandida o'z ifodasini topgan yengillashtiruvchi holatni hisobga olish shakli ekanligi yuzasidan fikrlar ham ilgari suriladi. Bunda jazoning eng ko'p qismi chegarasining qisqartirilishi ushbu kelishuvning tuzilganlik holati bilan emas, balki mazkur kelishuv doirasida amalga oshirilgan xatti-harakatlarning ahamiyati, huquqni muhofaza qiluvchi idoralarning gumonlanuvchi yoki ayblanuvchi tomonidan kelishilgan xatti-harakatlarning amal-

ga oshirilishiga bo'lgan ehtiyoji bilan izohlanadi [19, 8-9-b.]. Bu borada O'zR JK 57²-moddasida ko'zda tutilgan jazoni yengillashtirishning maxsus qoidasi qo'llanilishi uchun yuridik asos ushbu kodeks 55-modda birinchi qismi "a" bandida keltirilgan yengillashtiruvchi holatning mavjudligi aniqlangan paytdan emas, bevosita kelishuv tuzilgan vaqtdan vujudga kelishiga e'tibor qaratish darkor.

Shuningdek, sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi (istisnoli) holatlarni jazoni yengillashtirishga qaratilgan qandaydir mustaqil turdagi holatlar sifatida emas, balki O'zR JK 55-moddasida ko'zda tutilgan jazoni yengillashtiruvchi holatlarning ushbu kodeks 57-moddasi uchinchi qismida mustahkamlangan belgilarga ega bo'lgan toifasi sifatida qarash, huquqiy tabiati va mohiyati jihatidan JK 55-moddasi birinchi va ikkinchi qismlari, 57- va 57¹-moddalarida nazarda tutilgan barcha holatlarning aslida yengillashtiruvchi holatlar ekanligini e'tirof etish, bizningcha, to'g'ri bo'ladi.

Umuman olganda, O'zR JK 57-moddasi birinchi qismi jazoni yengillashtirishning quyidagi ikki hamda ushbu moddaning uchinchi qismi yana bir usulini ko'zda tutadi:

1) ushbu kodeks Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan mazkur jinoyat uchun belgilangan jazoning eng kam qismidan ham kamroq jazo tayinlash;

2) ushbu kodeks Maxsus qismining moddasida nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoni tayinlash;

3) ushbu kodeks Maxsus qismining moddasida qo'llanishi shart deb ko'rsatilgan qo'shimcha jazoni tayinlamaslik.

E'tiborlisi, yengilroq jazo tayinlashning yuqorida qayd etilgan uchinchi usuli JK 57-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan ikki usuldan alohida ravishda, ya'ni JK 57-moddasining ikkinchi qismida o'z aksini topganligi mazkur uchinchi usulni yuqoridagi ikki usulning muqobili sifatida emas, balki mazkur ikki usul bilan bir paytda qo'llanishi mumkin, degan xulosaga olib keladi.

O'z navbatida, adabiyotlarda bir yoki bir nechta yengillashtiruvchi holatning majmui istisnoli holat sifatida inobatga olinishi lozimligi to'g'risidagi masala bahsli sanalishini ham ta'kidlash zarur. Biroq biz ham M.F. Mingalimova [20, 134-135-b.] hamda M.T. Garayevning [10, 126-127-b.] fikrlarini qo'llab-quvvatlagan holda (O'zR JK 55-moddasida ko'zda tutilgan) bir yoki bir qancha yengillashtiruvchi holatning majmui istisnoli holat deb topilishi hal qiluvchi ahamiyatga ega emas hamda mazkur holatlarning asosiy belgisi jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytirishga sabab bo'lishida namoyon bo'ladi, deb hisoblaymiz. Amalda ham ushbu yondashuvning MDHga a'zo mamlakatlar qatoridan Ozarbayjon (62-modda), Armaniston (64-modda), Belarus (70-modda), Qozog'iston (55-modda), Moldova (79-modda), Rossiya Federatsiyasi (64-modda), Tojikiston (63-modda) va Turkmaniston (58-modda) jinoyat kodekslarida o'z ifodasini topganligini ko'rish mumkin. Mazkur jinoyat qonunlarida bitta yengillashtiruvchi holat ham alohida, ham bir qator yengillashtiruvchi holatlarning majmui birgalikda istisno holat deb topilishi mumkinligi mustahkamlangan.

Xulosalar

Sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda O'zR JK 57-moddasida belgilangan yengilroq jazo tayinlash

tartibini qo'llab bo'lmaydigan holatlar ro'yxatini aks ettirishga doir Ukraina, Qozog'iston, Moldova va Rossiya Federatsiyasi jinoyat qonunlari tajribasini hamda ushbu kodeks 58-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq tamom bo'lmagan jinoyatlar uchun jazoni yengillashtirish tartibi qo'llanmaydigan holatlarni inobatga olgan holda O'zR JK 57-moddasini yangi to'rtinchi qism bilan to'ldirish hamda ushbu moddani quyidagi yangi tahrirda bayon etishni taklif qilamiz:

“57-modda. Yengilroq jazo tayinlash

(1-q.) Sud sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlarni e'tiborga olib, alohida hollarda ushbu Kodeks Maxsus qismining moddasida nazarda tutilgan mazkur jinoyat uchun belgilangan jazoning eng kam qismidan ham kamroq yoki shu moddada nazarda tutilmagan boshqa yengilroq turdagi jazoni tayinlashi mumkin.

(2-q.) Sud shu asoslarni e'tiborga olib, ushbu Kodeks Maxsus qismining moddasida qo'llanishi shart deb ko'rsatilgan qo'shimcha jazoni tayinlamasligi ham mumkin.

(3-q.) Sodir etilgan qilmish xususiyatlarini ifodalovchi holatlar, ya'ni aybdorning shaxsi, aybining shakli va darajasi, jinoyat qilish sharoiti va sabablari, shaxsning jinoyatni sodir qilguncha va undan keyingi xulq-atvori jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasini jiddiy kamaytiruvchi holatlar deb topilishi mumkin.

(4-q.) Ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan qoidalar:

a) o'ta xavfli retsidivistlarga, uyushgan guruh yoki jinoiy uyushma a'zolariga nisbatan;

b) korrupsiya bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar uchun;

v) tinchlik va xavfsizlikka qarshi jinoyatlar uchun, shuningdek, quyidagilar bilan: javobgarlikni og'irlashtiradigan holatlarda qasddan odam o'ldirish bilan;

o'n to'rt yoshga to'lmaganligi aybdorga ayon bo'lgan jabrlanuvchining nomusiga tegish yoki unga nisbatan zo'rlik ishlatib, jinsiy ehtiyojni g'ayritabiiy usulda qondirish bilan;

yadroviy, kimyoviy, biologik va boshqa turdagi ommaviy qirg'in qurolini, bunday qurol yaratishda foydalanish mumkinligi ayon bo'lgan materiallarni hamda uskunalarni, radioaktiv materiallarni kontrabanda qilish bilan bog'liq bo'lgan jinoyatlar uchun jazolar tayinlashda qo'llanmaydi”.

REFERENCES

1. Koliyev V.L. Smyagcheniye nakazaniya po ugolovnomu pravu: teoreticheskiy, pravovoy i pravoprimeritel'nyy aspekty [Mitigation of punishment under criminal law: theoretical, legal and law enforcement aspects]. PhD thesis. Volgograd, 2003, 182 p.
2. Mishkin V.B. Smyagcheniye nakazaniya v ugolovnom prave [Mitigation of punishment under criminal law]. PhD thesis. Omsk, 2013, 200 p.

3. Kukovyakin A.Ye. Isklyuchitel'nyye obstoyatel'stva kak osnovaniye smygacheniya nakazaniya [Exceptional factors as a ground for mitigation of punishment]. Abstract of PhD thesis. Omsk, 2018, 23 p.
4. Miftahov A.M. Individualizatsiya nakazaniya pri ego naznachenii s ucheto isklyuchitel'nykh obstoyatel'stv v rossiyskom ugolovnom prave [Individualization of punishment at sentencing taking into account exceptional factors in Russian criminal law]. Abstract of PhD thesis. Nizhniy Novgorod, 2012, 30 p.
5. Nikolayeva T.V. Naznachenije bolee myagkogo nakazaniya, chem predusmotreno za dannoye prestupleniye (voprosy teorii i praktiki) [Imposition of a more lenient punishment than is provided for this crime (questions of theory and practice)]. Abstract of PhD thesis. Chelyabinsk, 2005, 25 p.
6. Mikhaylenko I.V. Naznachenije bolee myagkogo nakazaniya, chem predusmotreno zakonom za soversheniye konkretnogo prestupleniya [Imposition of a more lenient punishment than is provided by law for the commission of a specific crime]. Abstract of PhD thesis. Tomsk, 2012, 22 p.
7. Kochkarev A.I. Naznachenije bolee myagkogo nakazaniya, chem predusmotreno zakonom [Imposition of a more lenient punishment than provided for by law]. Abstract of PhD thesis. Ryazan, 2005, 26 p.
8. Kachan M.I. Obstoyatel'stva, smygachayushhiye nakazaniye, v rossiyskom ugolovnom prave [Mitigating factors in Russian criminal law]. PhD thesis. Rostov-on-Don, 2005, 199 p.
9. Ugolovnoye pravo Rossii [Criminal Law of Russia]. Vol. 1: The General Part. Moscow, Norma Publ., 2005, 592 p.
10. Garayev M.T. Smygacheniye nakazaniya pri yego naznachenii po rossiyskomu ugolovnomu pravu [Mitigation of punishment at the moment of sentencing under Russian criminal law]. PhD thesis. Kazan, 2002, 207 p.
11. Savenkov A.V. Printsip individualizatsii pri naznachenii nakazaniya [The principle of individualization in sentencing]. PhD thesis. St. Petersburg, 2004, 241 p.
12. Prokhorov L.A., Poltavets V.V., Elets E.A. Spetsial'nyye pravila naznacheniya nakazaniya: kontseptual'nyye osnovy i problemy vzaimodeystviya [Special rules for sentencing: conceptual foundations and problems of interaction]. Justice, 2021, vol. 3, no. 2, pp. 117–138. DOI: 10.37399/2686-9241.2021.2.117-138.
13. Khamitov R.N. Spetsial'nyye pravila naznacheniya nakazaniya za yedinichnoye prestupleniye po rossiyskomu ugolovnomu pravu [Special rules for sentencing for a single crime under Russian criminal law]. Abstract of PhD thesis. Kazan, 2001, 23 p.
14. Zhumayev A.S. Spetsial'nyye pravila naznacheniya nakazaniya za yedinichnoye prestupleniye [Special rules for sentencing for a single crime]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2009, 26 p.
15. Izmailkov V.A. Naznachenije ugolovnogo nakazaniya: obshhiye teoreticheskiye nachala i prakticheskiye problemy ikh primeneniya [Imposition of criminal punishment: general theoretical grounds and practical problems of their application]. Abstract of PhD thesis. Vladivostok, 2012, 28 p.

16. Nitsenko R.A. Naznachenije nakazaniya: obyazatel'nyye smyagcheniye i usileniye [Sentencing: mandatory mitigation and aggravation]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2014, 211 p.
17. Blagov Ye.V. Naznachenije nakazaniya (teoriya i praktika) [The sentencing (theory and practice)]. Yaroslavl, Jaroslavl State University Publ., 2002, 187 p.
18. Donets S.P. Smyagchayushhiye i otyagchayushhiye obstoyatel'stva v ugolovnom prave (Pravovaja priroda, klassifikatsiya, problemy ucheta) [Mitigating and aggravating factors in criminal law (Legal nature, classification, consideration problems)]. PhD thesis. Kazan', 2003, 223 p.
19. Shishkin A.A. Individualizatsiya ugolovnogo nakazaniya s uchetom obstoyatel'stv, svyazannykh s sodeystviyem pravookhranitel'nykh organam [Individualization of criminal punishment, taking into account the circumstances related to assistance to law enforcement bodies]. Abstract of PhD thesis. Rostov-on-Don, 2012, 24 p.
20. Mingalimova M.F. Naznachenije nakazaniya s uchetom smyagchayushhih obstoyatel'stv [Sentencing, taking into account mitigating factors]. PhD thesis. Moscow, 2019, 254 p.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./XTCG9375>

UDC: 343.16(045)(575.1)

TERGOV SUDYASI – O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT PROTSESSIDA YANGI INSTITUT SIFATIDA

Qodiraliyev Saddam Baxtiyorjon o‘g‘li,

Toshkent davlat yuridik universiteti
Sud, huquqni muhofaza qiluvchi organlar
va advokatura kafedrasida katta o‘qituvchisi

ORCID: 0000-0002-5479-5481

e-mail: s.qodiraliyev@tsul.uz

Gulmurodov Firuzbek Olimjon o‘g‘li,

Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

ORCID: 0000-0002-1602-2373

e-mail: gulmurodovfiruzbek@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tergov sudyasining huquqiy maqomi, tergov sudyasi institutining kelib chiqish tarixi va rivojlanish bosqichlari, jinoyat protsessida tergov sudyasi institutining ahamiyati va o‘ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030 strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 300-sonli qarori bilan 2024-yil yakuniga qadar tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish masalasini alohida sudyalari – tergov sudyalari tomonidan ko‘rib chiqish tartibi joriy etilishi belgilanganligi, tergov sudyasining nafaqat tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish, balki uning jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritish bosqichida sud nazoratini amalga oshirish tamoyilidan kelib chiqib tergov sudyasining vakolatlarini keng doirada belgilash masalalariga to‘xtalib o‘tilgan. Ayniqsa, ushbu institutning joriy etilishi bilan sudga qadar ish yuritishda taraflar faoliyatini tenglik va tortishuv asosida olib borish imkoniyati ta‘minlanishi hamda ayblov tarafining ustunlik mavqeyiga barham berib, himoya tarafning protsessual maqomini oshirishga imkoniyat yaratilishi masalalari muhokama qilingan. Tergov sudyasi institutiga doir huquqshunos olimlarning fikrlari tahlil qilingan. Bu borada Qozog‘iston, Gruziya, Moldova, Estoniya davlatlari tajribasi va 2019-yildan Qirg‘iziston Respublikasi jinoyat protsessida joriy etilgan tergov sudyasi instituti ham asosiy tadqiqot obyektlaridan biri sifatida o‘rganilgan. O‘zbekiston Respublikasi jinoyat protsessual qonunchiligida tergov sudyasining huquqiy maqomini belgilash, jinoyat protsessida sud nazorati tamoyili, ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusini shakllantirish yuzasidan tegishli takliflar berilgan.

Kalit soʻzlar: jinoyat protsessi, tergov sudyasi, dalillarni koʻrib chiqish jarayoni, taraflarning tortishuvi, huquqiy maqom, sud nazorati, ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusi, protsessual maqom, protsessual vakolat.

СЛЕДСТВЕННЫЙ СУДЬЯ – НОВЫЙ ИНСТИТУТ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Кодиралиев Саддам Бахтиёржон угли,
старший преподаватель кафедры «Суд, правоохранительные
органы и адвокатура» Ташкентского государственного
юридического университета

Гулмуродов Фирузбек Олимжон угли,
студент Ташкентского государственного
юридического университета

Аннотация. В данной статье раскрывается правовой статус следственного судьи, история возникновения и этапы развития института следственного судьи, его значение и особенности в уголовном процессе. Постановлением Президента Республики Узбекистан «О мерах по своевременной и качественной реализации Стратегии “Узбекистан – 2030” в 2023 году» № ПП–300 до конца 2024 года предусмотрено введение порядка рассмотрения вопроса о санкционировании ряда оперативно-розыскных и следственных действий отдельными судьями – следственными судьями, затронуты вопросы установления более широкого круга полномочий следственного судьи, исходя из принципа осуществления судебного контроля не только при санкционировании отдельных оперативно-розыскных и следственных действий, но и на стадиях досудебного производства и передачи дела в суд в уголовном процессе. В частности, с введением данного института решаются вопросы обеспечения ведения деятельности сторон при разбирательстве в суде на основе равенства и состязательности, а также повышения процессуального статуса стороны защиты путём устранения доминирующего положения стороны обвинения. Проанализированы мнения учёных-юристов об институте следственного судьи. В связи с этим в качестве одного из основных объектов исследования был изучен опыт стран Казахстана, Грузии, Молдовы, Эстонии и Кыргызстана, где институт следственного судьи был введён в уголовное судопроизводство с 2019 года. Даны соответствующие предложения по определению правового статуса следственного судьи, принципах судебного контроля в уголовном процессе, формированию корпуса специализированных следственных судей в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Узбекистан.

Ключевые слова: уголовный процесс, следственный судья, процесс рассмотрения доказательств, состязательность сторон, правовой статус, судебный контроль, корпус специализированных следственных судей, процессуальный статус, процессуальная компетенция.

THE INVESTIGATIVE JUDGE IS A NEW INSTITUTE IN THE CRIMINAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Kadiraliyev Saddam Bakhtiyorjon ugli,
Senior lecturer of the Department Court,
law enforcement agencies and advocacy
Tashkent State University of Law

Gulmurodov Firuzbek Olimjon ugli,
Student of Tashkent State University of Law

Abstract. *In this article, the legal status of the investigating judge, the history of the origin and stages of development of the investigating judge institution, and the importance and specific features of the investigating judge institution in the criminal process are explained. With the decision No. 300 of the President of the Republic of Uzbekistan, "On measures to implement the strategy of Uzbekistan – 2030 in 2023 in a high-quality and timely manner" until the end of 2024, rapid search and investigative actions It is established that the procedure for consideration of the issue of sanctions by individual judges—investigative judges—is established, and the powers of the investigating judge are widened based on the principle of not only sanctioning quick searches and investigative actions but also exercising judicial control at the stage of bringing the case to court in the criminal process. The issues of definition are touched upon in the framework. In particular, with the introduction of this institution, the issues of providing the opportunity to conduct the activities of the parties on the basis of equality and controversy in proceedings before the court, as well as the possibility of increasing the procedural status of the defense side by eliminating the dominant position of the prosecution side, were discussed. The opinions of legal scholars about the institution of investigating judge were analyzed. In this regard, the experience of the countries of Kazakhstan, Georgia, Moldova, Estonia, and the Institute of Investigative judge, introduced in the criminal proceedings of the Kyrgyz Republic since 2019, was studied as one of the main research objects. In the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan, relevant proposals were made regarding the determination of the legal status of the investigating judge, the principle of judicial control in criminal proceedings, and the formation of a corps of specialized investigative judges.*

Keywords: *criminal procedure, investigative judge, evidence review process, parties' dispute, legal status, judicial control, corps of specialized investigative judges, procedural status, procedural authority.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030 strategiyasini 2023-yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi

300-sonli qarori bilan 2024-yil yakuniga qadar qonunda belgilangan asoslarda tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish masalasini alohida sudyalari – tergov sudyalari tomonidan ko'rib chiqish tartibi joriy etilishi belgilangan. Yangi tartibga ko'ra, endilikda tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish vakolati sudlardan tergov sudyalari o'tkazilishi nazarda tutilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 11-moddasiga asosan, davlat hokimiyatining tizimi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo'linadi. Sud hokimiyatini asosiy vazifasi odil sudlovni amalga oshirishdir. G'arbiy Yevropa va Markaziy Osiyoning ba'zi davlatlarida sudlar nafaqat odil sudlovni amalga oshiradi, balki ularda sud nazorati ham bordir. Sud nazorati tushunchasi jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda tergov sudyasi tomonidan surishtiruv va tergov organlari ustidan bevosita nazoratni amalga oshirishini anglatadi. Sud nazoratini amalga oshirilishi jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishni obyektiv va xolisona amalga oshirilishini ta'minlaydi. Jinoyat protsessida tergov sudyasi institutining joriy etilishi orqali ayblov va himoya taraflarning tengligi va tortishuvi prinsipi ta'minlanadi.

Hozirgi kunda tergov sudyasi instituti Gruziya (2015-yil), Qozog'iston (2015), Qirg'iziston (2019-yil), Latviya (2005-yil), Litva (2002-yil), Moldova (2003-yil), Estoniya (2003-yil) davlatlarida mavjud [1, 223-b.]. Albatta bu borada ushbu davlatlarning tajribasini tadqiq etish O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessida joriy etiladigan tergov sudyasining protsessual huquqiy maqomi bilan bog'liq masalalarni belgilashda dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

Sud nazorati tushunchasini tamoyil sifatida e'tirof etish o'rinlidir. Asosiysi, sud nazorati tamoyili orqali jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, ularning huquqlarini asossiz cheklashdan himoya qilish, shuningdek, jinoyat protsessida qonun ustuvorligiga rioya qilishdir. Huquqshunos olim Golovkoning ta'kidlashicha, "Sud nazoratining maqsadi shaxs huquq va erkinliklarini himoya qilishdir" [2, 2-b.]. Aynan xorijiy davlatlarda tergov sudyasi institutining joriy etilishidan maqsad sud nazoratining amalga oshirilishi hisoblangan. Tergov sudyasi institutining tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, dastlab Fransiya Napoleon Bonapart tomonidan 1808-yilda tergov sudyasi lavozimi joriy etilgan [3, 1-b.]. Keyinchalik tergov sudyalari Germaniya va Ispaniyada ham joriy etildi [4].

Huquqshunos olim A.S. Aleksandrovning so'zlariga ko'ra, "Tergov sudyasi – umumiy yurisdiksiya sudlari tizimidan mustaqil ravishda ishlaydigan va ixtisoslashtirilgan tergov sudyasi". Huquqshunos olimlardan Zinchenko va L.M. Fetishcheva "Tergov sudyasi birinchi instansiya sudining sudyasi bo'lib, u jinoyati ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirish bilan bir qatorda, jinoyat protsessida ishlarni sudgacha bo'lgan ish yuritishda sud nazoratini amalga oshirish bilan bog'liq vakolatlar beriladi", – deya ta'kidlagan. [5, 41-b.]

Fikrimizcha, ushbu huquqshunos olimlarning fikrlariga qo'shilib bo'lmaydi. Sababi tergov sudyasi jinoyat protsessida alohida institut bo'lib, uning asosiy vazifasi sud

nazoratini amalga oshirishdir. Shu bilan birgalikda umumyurisdiksiya sudlaridan alohida mustaqil ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusi hisoblanadi, jinoyat ishini sudda mohiyatan ko'rib chiqish vakolati bo'lmaydi.

Material va metodlar

O'zbekiston Respublikasida "O'zbekiston – 2030 strategiyasini 2023-yilda sifatli va o'z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 300-sonli qaroriga asosan 2024-yil yakuniga qadar qonunda belgilangan asoslarda tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish masalasini alohida sudyalari – tergov sudyalari tomonidan ko'rib chiqish tartibi joriy etilishi natijasida O'zbekiston Respublikasi jinoyat protsessida yangi institut – tergov sudyasi instituti kiritilmoqda. O'zbekiston jinoyat protsessual qonunchiligida tergov sudyasining huquqiy maqomini mustahkamlash va ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusini alohida qonun bilan tartibga solish vazifasi dolzarb hisoblanadi. Avvalo, ushbu vazifalarni amalga oshirishda va tergov sudyasi institutining ahamiyatini ochib berishda dastavval tergov sudyasi institutining kelib chiqish tarixi, tergov sudyasining jinoyat protsessidagi vakolatlar va vazifalari, shuningdek, jinoyat protsessida tergov sudyasi instituti Qozog'iston, Estoniya, Qirg'iziston, Gruziya va Moldova kabi xorijiy davlatlar tajribasi asosida tadqiq etildi.

Ushbu maqola doirasida tarixiy, qiyosiy, tizimli-funksional metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Qozog'iston Respublikasi jinoyat protsessida tergov sudyasi instituti 2015-yilda joriy etilgan [1, 223-b.]. Mamlakatda tergov sudyasi institutining joriy etilishi jinoyat protsessida ayblov va himoya tarafning tengligini ta'minlash imkonini berdi [6]. Qozog'iston Respublikasi jinoyat protsessida tergov sudyasi instituti joriy etilishi zaruratining bir qancha sabablari mavjud bo'lgan. Aynan jinoyat protsessida ishtirok etayotgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish va jinoyat ishini yuritishning dastlabki bosqichlarida sudgacha bo'lgan ish yuritish ustidan sud nazoratini kuchaytirishni taqozo etadi. Shuningdek, ushbu institutning joriy etilishiga ushbu mamlakat fuqarolari tomonidan jinoyat protsessining sudgacha bo'lgan bosqichlarida sodir etilgan huquqbuzarliklar bilan bog'liq ishlar yuzasidan shikoyatlarning berilganligi ham sabab bo'lgan. Shuningdek, mamlakatda Inson huquqlari va asosiy erkinlarini himoya qilish to'g'risidagi Yevropa konvensiyasining turli moddalarini buzgan holda olingan nomaqbul dalillardan foydalanish holatlari, tezkor-qidiruv tadbirlari va tergov harakatlarining o'tkazilishi ustidan sud nazoratining to'laqonli yo'qligi ham ushbu institutning joriy etilish zaruratini taqozo etgan. Shundan so'ng mamlakatda sud nazoratini kuchaytirishning eng samarali yo'li ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusi joriy etilgan. Qozog'istonda tergov sudyalari tomonidan jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda nazoratni amalga oshirishi quyidagi natijalarga imkon berdi:

- jinoyat protsessining sudgacha bo'lgan bosqichlarida jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlarini ta'minlash va ularni himoya qilish darajasini oshirish masalalariga jiddiy e'tibor qaratish;

- sud tizimida ish yuklamalarini kamaytirish;
- jinoyat protsessida dastlabki tergov sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish.

Qozog'iston Respublikasi jinoyat protsessida tergov sudyasi instituti 2015-yilda joriy etilgan. Qozog'iston Respublikasi jinoyat protsessual qonunchiligiga muvofiq, uning vakolatlariga ishni sudga qadar yuritish bosqichida shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi ustidan sud nazoratini amalga oshirish belgilangan. Qozog'iston Respublikasida tergov sudyasi jinoyat ishi bo'yicha o'z tashabbusi bilan harakat qilish va qaror qabul qilishga haqli emas. U faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlardan, tergovga aloqador shaxslardan va advokat tomonidan kelib tushgan materiallar, murojaatlar, iltimosnomalarni ko'rib chiqadi va ular yuzasidan tegishli qarorlar qabul qiladi. Mamlakat jinoyat-protsessual qonunchiligi tergov sudyasining jinoyat ishi mohiyati bo'yicha ko'rishda ishtirok etishini bevosita taqiqlashni belgilaydi. Ushbu institut joriy etilganda Qozog'iston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga tergov sudyalari 12 turdagi tergov harakatlarini amalga oshirish belgilangan edi. 2016-yildan tergov sudyalarining vakolatlari yanada kengaytirildi. Shuningdek, Qozog'istonning barcha viloyat markazlarida, shuningdek, Ostona, Olmaota va Turkiston shaharlarida 2018-yil 7-apreldan o'z faoliyatini boshlagan ixtisoslashtirilgan tumanlararo tergov sudyalari korpusi tashkil etildi. Ixtisoslashtirilgan tergov sudlari umumiy yurisdiksiya sudlaridan mustaqil sud hokimiyatining mustaqil organi sifatida tashkil etildi. Bu ularga jinoyat ishlari bo'yicha sudgacha bo'lgan ish yuritishda faqat sud nazoratiga ixtisoslashish imkonini berdi. Shunday qilib, advokatlarning vakolatlari va maqomi sezilarli darajada oshdi. Himoya va ayblov o'rtasida o'zaro ma'lumot almashish (to'plangan dalillar) instituti joriy etildi. Yuridik shaxslar tomonidan advokatlarning so'rovlarini bajarishning aniq muddatlari belgilandi. Advokat tomonidan o'tkazilgan so'rovnomani ish materiallariga ilova qilish va jinoyat protsessini yurituvchi organ tomonidan o'rganishdan so'ng dalil maqomiga ega bo'lish mexanizmi belgilandi. Qozog'istonda tergov sudyalarining ahamiyati va samaradorligi yildan yilga ortib bormoqda. 2019-yilda tergov sudyalari tomonidan 90 mingdan ortiq ish ko'rib chiqilgan (2018-yilga nisbatan 13 foizga ko'p). Tergov sudyalari tergov organlaridan gumon qilinuvchilar va ayblanuvchilarni hibsga olish uchun ruxsat olishni ko'proq rad qila boshladilar. 2018-yilga nisbatan hibsga olinganlar soni 4,2 foizga kamaygan. Uy qamog'i va garovga qo'yish holatlari ko'paygan. 2019-yilda tergov sudyalari tomonidan mol-mulkni xatlash to'g'risidagi arizalarning 26 foizi qo'llab-quvvatlanmadi, tergov organlari, surishtiruv va prokurorlarning xatti-harakatlari ustidan berilgan shikoyatlarning 42 foizi qanoatlantirildi [7]. Tergov sudyasining shaxsiy qaroriga binoan prokuratura organlarining mansabdor shaxslari javobgarlikka tortilishi amaliyoti shakllangan. Natijada tergov sudyalari faoliyati orqali huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga jiddiy tuzatishlar kiritildi, jumladan, dastlabki tergov ustidan prokuror nazorati kuchaytirildi. Ushbu institutning yutuqli tomonlaridan biri jinoyat protsessida ish yuritishni sudgacha bo'lgan bosqichida noqonuniy ravishda olingan dalillarni istisno qilish to'g'risida ariza berishi imkoniyati mavjudligi noqonuniy

ravishda olingan dalillarni maqbul dalil sifatida e'tirof etishning oldini oladi. Huquqshunos olim M.A. Makarov tergov sudyasining huquqiy maqomini belgilashda protsessual harakatlarni amalga oshirish va protsessual qarorlar qabul qilish, shu jumladan, shaxslarning huquqlari, erkinliklari va manfaatlariga rioya etilishi ustidan sud nazoratini olib borish masalalariga asosiy e'tiborni qaratgan [8, 61-b.]. Qirg'iziston Respublikasi Jinoyat protsessual kodeksining yangi tahriri qabul qilingandan so'ng 2019-yil 1-yanvardan jinoyat protsessida tergov sudyasi instituti joriy etildi. Tergov sudyasiga jinoyat protsessida sudgacha bo'lgan ish yuritishni amalga oshiruvchi organlar va mansabdor shaxslarning harakatlari va qarorlarining qonuniyligi va asosiligi ustidan sud nazoratini amalga oshirish vakolati berildi. Qirg'iziston Respublikasi Konstitutsiyasida sudning inson huquq va erkinliklarini himoya qilishdagi alohida maqomi mustahkamlab qo'yilgan. Tergov sudyasining huquqiy maqomi Qirg'iziston Respublikasi jinoyat protsessual kodeksining 31-moddasida belgilandi.

Qirg'iziston Respublikasi jinoyat protsessual kodeksining 31-moddasiga ko'ra, tergov sudyasi sudgacha bo'lgan ish yuritish jarayonida jinoyat va (yoki) huquqbuzarlik sodir etishda gumon qilingan shaxsni ushlab turishning qonuniyligi va asosiligi to'g'risida, ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida, profilaktika tadbirlarini o'tkazish muddatini uzaytirish to'g'risida, hibsda bo'lmagan gumon qilinuvchini tegishli tekshiruvlar o'tkazish uchun tibbiy yoki ruhiy kasalliklar shifoxonasiga joylashtirish to'g'risida, mol-mulkni, shu jumladan, jismoniy va yuridik shaxslarning hisobvaraqlari va depozitlarida saqlanayotgan yoki banklarda va boshqa kredit tashkilotlarida depozitga qo'yilgan mablag'larini, qimmatli qog'ozlarni va ularning sertifikatlarini olib qo'yish yoki olib qo'yishni bekor qilish to'g'risida, gumon qilinuvchini lavozimidan vaqtincha chetlashtirish to'g'risida, marhumning yaqin qarindoshlari yoki turmush o'rtog'ining roziligi bo'lmaganda, eksqumatsiya qilish to'g'risida, uy-joyi, shuningdek, unda yashovchi shaxslarning rozilgisiz ularga tegishli yoki boshqa huquqqa ega bo'lgan boshqa obyektlarni ko'zdan kechirish to'g'risida, olib qo'yish va tintuv o'tkazish to'g'risida, shaxsiy tintuv o'tkazish, maxsus tergov harakatlarini o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilish huquqiga ega. Shuningdek, sud nazoratini amalga oshirish doirasida tergov sudyasi surishtiruv organining vakolatli mansabdor shaxsi, tergovchi, prokurorning harakatlari (harakatsizligi) va qarorlari ustidan jinoyat protsessi ishtirokchilarining shikoyatlarini ko'rib chiqadi [9, 141-b.].

Aynan ushbu mamlakat jinoyat protsessida tergov sudyasi institutining joriy etilishi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning harakatlari (harakatsizligi) ustidan berilgan shikoyatlarni tergov sudyasi tomonidan ko'rib chiqilishi va sudgacha bo'lgan ish yuritishda jinoyat ishining obyektiv va xolisona yuritilishiga erishildi. Gruziya davlatida tergov sudyalariga nisbatan magistr sudyasi atamasi ishlatiladi [10, 15-b.].

Tadqiqot natijalari tahlili

Estoniya, Qozog'iston, Gruziya, Moldova, Qirg'iziston jinoyat protsessual kodekslarida tergov sudyasining protsessual maqomi va uning vakolatlari

belgilangan. Tergov sudyasi mustaqilligini ta'minlash maqsadida uning maqomi boshqa sudyalarniki bilan tenglashtirilgan. Tergov sudyasining protsessual jihati xorijiy tajribada ikki tarkibiy qismdan iboratdir. Bular tergov sudyasining protsessual maqomi va uning vakolatlarini amalga oshirish tartibidir. Tergov sudyasining protsessual maqomiga tergov sudyasining huquqlari va majburiyatlari kiradi. Lekin ushbu mamlakatlarda tergov sudyasining alohida javobgarligi masalasi belgilanmagan. Shuning uchun tergov sudyalari ham sudyalari uchun belgilangan javobgarlikka tortilishi keltirilgan.

Huquqshunos olimlar tomonidan tergov sudyasining vakolatlari turlicha tasniflanadi. Huquqshunos olim S.A. Odilov ularni ikki guruhga ajratadi [11, 121-122-b.]:

1) inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan vakolatlar;

2) jinoyat protsessual qonunchilikka amal qilinishini nazorat qilishga bo'lgan vakolatlar.

Yana bir huquqshunos olim A.A. Maxashev tergov sudyasi vakolatlarini uch katta guruhga bo'lgan [12]:

1) tergov harakatlariga ruxsat berish;

2) tergovchining harakatlari (harakatsizligi) va qarorlari ustidan shikoyatlarni ko'rib chiqish;

3) sudgacha bo'lgan ish yuritishda himoya tomonidan taqdim etilgan dalillarni o'rganishni ta'minlash.

Huquqshunos olimlarning xulosalaridan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, mamlakatimizda tergov sudyasi institutini joriy etar ekanmiz, albatta tergov sudyasining protsessual maqomi va protsessual vakolatlarini tizimlashtirgan holda aniq belgilash dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda tergov sudyasi protsessual vakolatlariga Qozog'iston, Ukraina, Moldova davlatlarida profilaktik choralarini (bizning jinoyat protsessual qonunchiligimizdagi protsessual majburlov choralariga o'xshash) qo'llash vakolatiga egaligi belgilangan va tergov sudyasi bu haqda qaror chiqaradi. Ushbu vakolatlardan tashqari protsessual majburlovning boshqa choralar ham tergov sudyalari tomonidan amalga oshiriladi. Qozog'iston va Ukrainada tergov sudyasida protsessual majburlovning boshqa chorasida sifatida sudgacha bo'lgan ish yuritishda protsessual majburiyatlarni bajarmagan yoki lozim darajada bajarmagan shaxslarga nisbatan jarima jazosini qo'llash vakolati ham bor.

Xorijiy mamlakatlar jinoyat protsessual qonunchiligida tergov sudyasining dalillarni isbotlash va ta'minlash amalga oshirish bo'yicha vakolatlari xilma-xildir. Masalan, Qozog'iston va Qirg'iziston Respublikalarida barcha hududiy birliklarda tergov sudyasiga guvohni, jabrlanuvchini so'roq qilish vakolati berilgan. Ushbu mamlakatlar qonunchiligida tergov sudyasi jinoyat protsessi ishtirokchilarining ariza, iltimosnomalarini ko'rib chiqadi. Aynan Qozog'istonda advokatning ekspertiza tayinlash to'g'risidagi iltimosnomani tergov sudyasiga ko'rib chiqish uchun berish vakolati bor ekanligi va, o'z navbatida, tergov sudyasi ushbu iltimosnomani ko'rib chiqishni qanoatlantirish yoki rad qilishi mumkinligi jinoyat protsessual

qonunchilikda belgilangan. Qozog'iston va Estoniyada tergov sudyalari guvohlar, jabrlanuvchilarning xavfsizligini ta'minlash choralarini qo'llash to'g'risida qaror chiqaradi. Gruziya, Qozog'iston, Moldova, Qirg'iziston mamlakatlarida tergov sudyasi institutining rivojlanishiga bu borada Fransiya modeli jiddiy ta'sir ko'rsatgan [13]. Huquqshunos olim Kovtun, tergov sudyasi tomonidan jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritish bosqichida sud nazorati amalga oshirilishi dolzarbligi ta'kidlangan [14, 44-b.].

Moldova Respublikasi jinoyat protsessual kodeksida tergov sudyasiga jinoyat protsessida ishni mohiyatan hal qilish sud tomonidan ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan masalalarni oldindan hal qilmasligi talabi belgilangan.

Qirg'iziston jinoyat-protsessual qonunchiligida ham tergov sudyasi qarorlari darhol qonuniy kuchga kirishi belgilangan.

Tergov sudyasi instituti doirasida xorijiy davlatlar tajribasini tadqiq etish davomida Qozog'iston Respublikasida tergov sudyasi instituti eng rivojlangan institutlardan biri hisoblanadi.

Birinchidan, Qozog'iston Jinoyat-protsessual kodeksida tergov sudyasining protsessual maqomi va vakolatlari belgilangan.

Ikkinchidan, tergov sudyasining qarorlari ustidan shikoyatlarni ko'rib chiqish vakolatiga kiradigan hududiy ixtisoslashtirilgan tergov sudyalarining mavjudligi. Huquqshunos olim O. Panasyuk tergov sudyasini jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritish bosqichida inson huquqlarini himoya qilish kafolatini ta'minlovchi mansabdor shaxs deb ta'kidlaydi [15, 288-b].

Hozirgi kunda Rossiyada tergov sudyasi instituti joriy etilmagan. Lekin bu institutni joriy etish masalasi faol muhokama qilinmoqda. Ilmiy hamjamiyat tomonidan jinoyat ishi bo'yicha sudgacha bo'lgan ish yuritish ustidan sud nazoratini amalga oshirish hamda sudgacha bo'lgan ish yuritish jarayonida mansabdor shaxslarning harakatlari ustidan berilgan shikoyatlarni ko'rib chiqadigan, taraflarning iltimosnomasiga ko'ra tergov sudyasiga tergov harakatlarini (so'roq qilish, yuzlashtirish, ko'rsatuvlarni joyida tekshirish, sud-tibbiyot ekspertizasi) o'tkazishni buyuradigan vakolatlarni berish masalasi taklif qilinmoqda. Tergov sudyasining qarorlari ustidan shikoyat qilish o'rta bo'g'in sudlari (viloyat va unga tenglashtirilgan sudlar) tomonidan ko'rish amaliyotini joriy etish ham nazarda tutilgan.

Xulosalar

O'zbekiston Respublikasida tergov sudyasi institutining joriy etilishi istiqbolga egadir. Ushbu institutning joriy etilishidan maqsad ham jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda shaxslarning huquq va erkinliklarini, ayblov va himoya tarafning tengligini ta'minlash va bevosita sud nazorati ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusidan iborat holda amalga oshirishdir. Tergov sudyasi institutini tadqiq etishimiz davomida tergov sudyasiga quyidagicha mualliflik ta'rifi berishni lozim topdik. "Tergov sudyasi – jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda shaxslarning huquqlari, erkinliklarini ta'minlash va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi ustidan sud nazoratini amalga oshiruvchi mansabdor shaxs". Tergov sudyasi institutining joriy etilishi natijasida jinoyat protsessining sudgacha bo'lgan bosqichida

jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarining amalga oshirilishini ta'minlashga, jinoyat protsessida dastlabki tergov sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishga erishiladi. Tadqiqotimiz doirasida mamlakatimiz jinoyat protsessida tergov sudyasi institutining joriy etilishi yuzasidan o'zimizning quyidagi amaliy takliflarimizni berdik.

Birinchidan, tergov sudyalariga nafaqat tezkor-qidiruv va tergov harakatlariga sanksiya berish vakolati, balki protsessual majburlov choralarini qo'llash vakolatlari, jinoyat protsessi ishtirokchilarining iltimosnoma, shikoyat bilan tergov sudyasiga murojaat qilinganda sud nazorati tamoyilidan kelib chiqib iltimosnoma, shikoyatlarni belgilangan muddatlarda ko'rib chiqish vakolatlarini berish taklif etiladi. Aynan sud nazorati sud hokimiyatini amalga oshirish shakllaridan biri sifatida jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda noqonuniy xatti-harakatlarning oldini olish, shaxslarning jinoyat protsessida huquq va erkinliklarini ta'minlash, ishda ayblov va himoya taraflarning tengligi ta'minlashni amalga oshirishdir.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasining "Tergov sudyasi to'g'risida"gi Qonunini qabul qilgan holda, ushbu qonunda ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusining tizimi, shuningdek, tergov sudyasi lavozimiga nomzodga qo'yiladigan talablar, tergov sudyasining maqomi, huquqi va majburiyatlari, tergov sudyalari mustaqilligining kafolatlari, tergov sudyalarini tayinlash masalasi, tergov sudyasining intizomiy javobgarligi, tergov sudyasining vakolatlarini to'xtatib turish va tugatish, tergov sudyalarining va ular oila a'zolarining moddiy hamda ijtimoiy ta'minoti kabi masalalarni alohida qonun bilan belgilab qo'yish taklif etiladi.

Uchinchidan, tergov sudyalarining sudlardan alohida mustaqil faoliyat olib borishini ta'minlash masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Huquqshunos olim A.S. Aleksandrov ta'kidlaganidek, "Tergov sudyasi – umumiy yurisdiksiya sudlari tizimidan mustaqil ravishda ishlaydigan va ixtisoslashtirilgan tergov sudyasidir". Huquqshunos olim A.S. Aleksandrovning fikrlariga qo'shilgan holda, ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusining umumiyurisdiksiya sudlaridan alohida tashkil etilishi va mustaqilligi tergov sudyasining to'laqonli o'z vazifasini amalga oshirish jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishning obyektiv va xolisona amalga oshirilishini ta'minlaydi. Aynan ixtisoslashtirilgan tergov sudyalari korpusining umumiyurisdiksiya sudlaridan alohida tashkil etilishidan maqsad ham jinoyat protsessida ishni sudga qadar yuritishda shaxslarning huquqlari, erkinliklari ta'minlash va qonuniy manfaatlariga rioya etilishi ustidan sud nazoratini amalga oshirish nazarda tutilgan.

REFERENCES

1. Zhumagaliyev R.N. Institut sledstvennykh sudey v ugolovnom protsesse Respubliki Kazakhstan [Institute of Investigating Judges in Criminal Procedure of the

Republic of Kazakhstan]. *Young Scientist*, 2021, no. 41 (383), pp. 223–225. Available at: <https://moluch.ru/archive/383/84512/>

2. Golovko L.V. Novaya rol' sud'i pri proizvodstve politseyskogo rassledovaniya v ugovnom protsesse postsovetskikh gosudarstv [The new role of the court in conducting police investigations in criminal proceedings in post-Soviet states]. Available at: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30931447&mode=p&page=2#pos=90;-55

3. Gasparyan N.S. Nuzhen li nam sledstvenniy sud'ya? [Do we need an investigative judge?]. Current problems of modern criminal law and criminology. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Stavropol, 2015, pp. 138–145. Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24308670>

4. Code of Criminal Procedure of Germany. Ed. 2017, June 30. Official site of the World intellectual property organization. Available at: <https://wipolex.wipo.int/en/legislation/details/17666>

5. Zinchenko I.A. Sledstvennyy sud'ya kak uchastnik dosudebnogo ugovnogo proizvodstva (komparativistskiy vzglyad) [Investigating judge as a participant in pre-trial criminal proceedings (comparative view)]. *Bulletin of the Kaliningrad branch of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2015, no. 3 (41). Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24213480>

6. Kopbosynov T.N. O primeneni instituta sledstvennykh sudey v Respublike Kazakhstan [On the use of the institution of investigative judges in the Republic of Kazakhstan]. Information legal portal www.zakon.kz. Available at: <https://www.zakon.kz/4963079-o-primeneni-instituta-sledstvennyh.htm>

7. Kachalova O.V., Mergenova G.ZH. Sledstvennyye sudi: kazakhstanskiy opyt i rossiyskiye perspektivy [Investigative judges: Kazakh experience and Russian prospects]. *Criminal Trial*, 2020, April. Internet resource of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. Available at: <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/sledstvennyye-sudi-kazahstanskiy-opyt-i-rossiyskie-perspektivy-okachalova-mergenova>

8. Makarov M.A. Judicial control in criminal proceedings: theoretical and legal foundations. Doctoral dissertation. Kiev, 2018, p. 495.

9. Shestakova S.D., Imanaliyeva U.E. Investigating judge as a new figure in the Kyrgyz Republic criminal procedure. *Bulletin of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2020, pp. 140–147. DOI: 10.35750/2071-8284-2020-3-140-147

10. Grigorev V.N., Zinchenko I.A., Popov A.P. Komparativistskiye zametki ob institute sledstvennogo sudi v dosudebnom ugovnom proizvodstve [Comparative notes on the institution of the investigative judge in pre-trial criminal proceedings]. *International Criminal Law and International Justice*, 2016, pp. 13–19.

11. Adilov S.A. Sledstvennyy sud'ya v ugovnom sudoproizvodstve Respubliki Kazakhstan [Investigating judge in criminal proceedings of the Republic of Kazakhstan]. *Proceedings of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 2017. Available at: <https://elibrary.ru/item.asp?id=28880097>

12. Abakasov M.S. Razvitiye instituta sudebnogo kontrolya vo Frantsii [The Development of the Institution of Judicial Control in France]. *Actual Problems of Jurisprudence and Solutions*, Omsk, 2017, pp. 94–98.

13. Makhashev A.A. Institut sledstvennogo sud'i v ugolovnom protsesse Respubliki Kazakhstan [Institute of Investigative Judge in Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan]. *Online publication "Zakon.kz"*, 2016. Available at: <https://www.zakon.kz/4812261-institut-sledstvennogo-sudi-v-ugolovnom.html>

14. Kovtun N.N. Sledstvennyy sud'ya v ugolovnom sudoproizvodstve: za i protiv [Investigating judge in criminal proceedings: pros and cons]. *Russian Justice*, 2010, pp. 41–44.

15. Panasyuk O. To the question of the relationship between the concepts of "authority" and "competence" of the court in criminal proceedings. *Public Law*, 2013, pp. 282–290.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./CTWS3355>
UDC: 343.132.2(045)(575.1)

TINTUV YOKI OLIB QO'YISH O'TKAZISHDA SHAXS HUQUQLARI VA QONUNIY MANFAATLARINI KAFOLATLASH

Yermekbayev Bauirjan Amantayevich,

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Jinoiy huquqiy va fuqarolik huquqiy fanlar
kafedrasi assistent o'qituvchisi
ORCID: 0009-0006-6588-7003
e-mail: bawka83@mail.ru

Akmalov Hamid Akmalovich

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
Yuridik fakulteti 3-bosqich talabasi
ORCID: 0009-0004-0996-7653
e-mail: hamidakmalov999@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyat protsessida tergov harakati hisoblangan olib qo'yish tushunchasi va olib qo'yish tergov harakatini o'tkazishda shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlarining protsessual kafolatlari masalalari atroflicha tahlil qilingan. Bunda olib qo'yish tushunchasi bo'yicha jinoyat-protsessual qonunchiligida belgilangan normalar, soha mutaxassislari va olimlarning bu boradagi qarashlari o'rganilgan. O'z navbatida, uning tintuv tergov harakati tushunchasidan farqli jihatlari ochib berilgan. Jinoyat-protsessual qonunchiligida tergovchiga olib qo'yish o'tkazishda shaxs huquqlari, erkinliklari va manfaatlariga taalluqli bo'lgan masalalarni hal qilish bo'yicha keng vakolatlar berilgan bo'lib, ushbu maqolada tergov jarayonida tintuv o'tkazishda tergovchi va ishtirokchilar amal qilishi zarur bo'lgan shartlar tahlil qilingan. Oliy qo'yish jarayoni shaxslarning mol-mulki daxlsizligiga bo'lgan huquqi bilan bevosita aloqador ekanligi sababli maqolada ushbu tergov harakatini amalga oshirishda mol-mulk daxlsizligiga bo'lgan huquqni kafolatlashga doir milliy va xalqaro qonunchilik tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: olib qo'yish, tintuv, shaxs huquqlari, qonuniy manfaatlar, protsessual kafolatlar, tergovchi, mol-mulk daxlsizligi, sud ajrimi, olib qo'yish bayonnomasi.

ГАРАНТИЯ ЛИЧНЫХ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ОБЫСКА ИЛИ ИЗЪЯТИЯ

Ермекбаев Бауыржан Амантаевич,
ассистент кафедры «Уголовно-правовые
и гражданско-правовые дисциплины»
Каракалпакского государственного
университета имени Бердаха

Акмалов Хамид Акмалович
студент 3-го курса юридического факультета
Каракалпакского государственного
университета имени Бердаха

Аннотация. В данной статье подробно анализируются понятие изъятия, которое считается в уголовном процессе следственным действием, и вопросы процессуальных гарантий прав и законных интересов личности при производстве следственного действия изъятия. В связи с этим были изучены нормы, определённые в уголовно-процессуальном законодательстве, взгляды специалистов и учёных на понятие изъятия. С другой стороны, выявлены его отличия от понятия розыскно-следственного действия. В уголовно-процессуальном законодательстве следователю предоставлены широкие полномочия по разрешению вопросов, связанных с правами, свободами и интересами личности при производстве изъятия, и в данной статье анализируются условия, которые должны соблюдаться следователем и участниками следственного процесса. В связи с тем что процесс уголовного преследования непосредственно связан с правом физических лиц на неприкосновенность имущества, в статье исследуется национальное и международное законодательство по вопросам обеспечения права на неприкосновенность имущества при осуществлении данного следственного действия.

Ключевые слова: изъятие, обыск, права, законные интересы личности, процессуальные гарантии, следователь, неприкосновенность имущества, определение суда, протокол изъятия.

GUARANTEE OF PERSONAL RIGHTS AND LEGAL INTERESTS DURING SEARCH OR SEIZURE

Yermekbayev Bauirjan Amantayevich,
Assistant teacher of the Department of Criminal and civil-legal disciplines,
Karakalpak State University named after Berdakh

Akmalov Khamid Akmalovich,
3rd year student at the Faculty of Law,
Karakalpak State University named after Berdakh

Abstract. *In this article, the concept of confiscation, which is considered an investigative action in the criminal process, and the issues of procedural guarantees of individual rights and legal interests in the conduct of the investigative action of confiscation are thoroughly analyzed. In this regard, the norms defined in the criminal procedural law and the views of experts and scientists on the concept of confiscation were studied. On the other hand, the different aspects from the concept of search and investigation action have been revealed. In criminal procedural legislation, the investigator is given wide powers to resolve issues related to the rights, freedoms, and interests of the individual during the seizure, and this article analyzes the conditions that the investigator and participants must follow during the investigation process. Due to the fact that the prosecution process is directly related to the right of individuals to privacy of property, the article researches the national and international legislation on guaranteeing the right to privacy of property in the implementation of this investigative action.*

Keywords: *seizure, search, individual rights, legal interests, procedural guarantees, investigator, property integrity, court ruling, seizure report.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasiga ko'ra, har bir inson shaxsiy hayotining daxlsizligi, shaxsiy va oilaviy sirga ega bo'lish, o'z sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilish huquqiga ega. Konstitutsiyaning bunday tamoyili jinoyatlarni tez va to'la ochishga, aybdor shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish, aybsiz shaxslarning jazoga tortilmasligini nazarda tutadi. Bu esa, o'z navbatida, qonuniy faoliyat yuritishda o'z ifodasini topadi. Tergov harakati hisoblanmish olib qo'yish ham ushbu tamoyilga asosan amalga oshirilishi shart.

Surishtiruv va dastlabki tergov davomida shaxsning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish va ularni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi, jumladan, olib qo'yish tergov harakatini amalga oshirishda ham. Bu esa mavzuning dolzarb ekanligini anglatadi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Maqolaning asosiy maqsadi tintuv va olib qo'yish tushunchasini aniq yoritish, uni o'tkazishda shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlarining protsessual kafolatlarini batafsil ochib berishdan iborat. Ushbu mavzuni tahlil qilishda boshqa mualliflar va olimlarning ham fikrlarini o'rganib chiqdik. Jumladan, ushbu mavzuni yoritishda rus olimi O. Michurina shunday ta'rif berib o'tgan:

Olib qo'yish tintuvga ayniqsa yaqin turadigan tergov harakati bo'lsa-da, olib qo'yish tintuvdan butunlay farq qiladi. U muayyan narsalar va hujjatlar qayerda va kimda turgani aniq bo'lganda o'tkaziladi. Olib qo'yish qidirilayotgan narsalar va hujjatlarni ixtiyoriy ravishda berishni talab qilish va ularni olib qo'yish bilan kifoyalanadi. Tintuv esa asosan bunday taklif bilan boshlanadi. Olib qo'yishning maqsadi – faqat biror narsa yoki hujjatni olib qo'yish, tintuvning maqsadi esa avvalo narsa yoki hujjatni qidirib topish va shundan keyin uni olib qo'yish [1, 14-b.].

Material va metodlar

Tintuv yoki olib qo'yishni o'tkazishda shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlarini kafolatlash mavzusini yoritishda bir qator metodlardan foydalanilgan. Jumladan, qiyosiy-huquqiy usul, tahlil, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari.

Tadqiqot natijalari

Surishtiruv va dastlabki tergov davomida shaxsning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish va ularni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi, jumladan, olib qo'yish tergov harakatini amalga oshirishda ham. Buni yoritishda Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida mustahkamlangan quyidagi normani misol sifatida keltirib o'tishimiz mumkin: "Hech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga o'zboshimchalik bilan aralashish, uy-joy daxlsizligiga, uning yozishmalaridagi sirlarga yoki uning nomus va sha'niga o'zboshimchalik bilan tajovuz qilinishi mumkin emas. Har bir inson xuddi shunday aralashuv yoki tajovuzdan qonun orqali himoya qilinish huquqiga ega" [2, 33-b.].

Olib qo'yish tintuvga yaqin bo'lgan mustaqil tergov harakati bo'lib, tintuv bilan ko'pgina umumiy jihatlari mavjud. Shu bilan birga, olib qo'yish sifat ko'rsatkichi jihatdan tintuvdan farq qiladi. U muayyan predmet va hujjatlar kimda va qayerda ekanligi aniq bo'lganda o'tkaziladi. Olib qo'yish izlanayotgan narsani ixtiyoriy topshirishni talab qilish va uni olish bilan chegaralanadi. Tintuv esa asosan shunday taklif bilan boshlanadi. Olib o'yishning maqsadi – faqat u yoki bu predmetni olish bo'lsa, tintuvning maqsadi – avvalo, predmetni izlab topish, keyin esa uni olishdir.

Bu borada boshqa olimlarning fikrlarini o'rganadigan bo'lsak, V.V. Mozyakovaning ta'kidlashicha, olib qo'yish jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik narsa va hujjatlarning aynan kimda va qayerda ekanligi ma'lum bo'lib, ularni qidirishning hojati bo'lmagan hollarda surishtiruvchi, tergovchi va sud tomonidan qo'llanadigan chora hisoblanadi. Tintuv doimo majburlov xarakteriga ega bo'lgan tergov harakati bo'lib, uning vazifalari jinoyat ishiga daxldor bo'lgan narsa va hujjatlarni, tirik shaxslar va murdalarni, jinoyat yo'li bilan topilgan pullar va boshqa qimmatliklarini binolardan yoki ularni yashirgan deb taxmin qilingan shaxslarga tegishli joylardan qidirib topish va olingan natijalarni bayonnomada qayd etishdan iboratdir [3, 259-b.].

Undan tashqari, olib qo'yish tergov harakatida ham tintuv o'tkazishdagi kabi shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlashda tergovchining protsessual mustaqilligi asosiy o'rin tutadi. Jinoyatning tez va to'la fosh etilishi hamda uning to'la, har tomonlama va xolisona tergov qilinishi ko'p jihatdan tergovchining tashabbuskorligiga bog'liq. Tergovchilar ishining samaradorligi, ular faoliyatining huquqiy kafolatlari mustahkamlanishining zarur shartlaridan biri tergovchilarga protsessual mustaqillikning berilishi hisoblanadi. Tergovchiga protsessual mustaqillikning berilishi topshirilgan ish uchun uning javobgarligi va mas'uliyati oshishiga sharoit yaratadi. Tergov qilishda tergovchiga mustaqil protsessual vositalarni tanlash imkoniyatining berilishi unga yuklatilgan funksiyalarning muvaffaqiyatli bajarilishiga imkoniyat beradi [4].

G'. Shodiyev o'z ilmiy ishlarida shunday yozadi: "Tintuv olib qo'yishdan o'z maqsadi va o'tkazish tartibiga ko'ra farqlanadi: 1) tintuvda qanday obyektlar qidirilayotganligi,

ular qayerdaligi noma'lum bo'lsa, olib qo'yishda predmetning individual belgilari, uning qayerda (kimda) ekanligi ma'lum bo'ladi; 2) olib qo'yishni o'tkazish uchun (faktik) asos sifatida faqat dalillar tan olinsa, tintuvda hatto tezkor-qidiruv tadbirlari davomida olingan ma'lumotlar ham asos bo'lishi mumkin; 3) olib qo'yishda qidiruv harakatlari man qilinadi, tintuvda esa aynan ular ko'zda tutiladi" [5, 53-b.].

Jinoyat-protsessual normalar asosida ish yuritadigan tergovchi o'zi bajaradigan protsessual harakatlarni, jinoyat sudlov ish yurituvda prokuror nazoratini amalga oshiruvchi prokurorning vakolatlari bilan bog'lamaydi. Chunki qonun tergovchiga protsessual vakolatlarini bera turib, shu vaqtning o'zida u bajaradigan protsessual harakatlarning to'g'riligi va qonuniyligi uchun to'liq javobgarligini ham belgilagan.

Dastlabki tergov harakatlarini yuritishda qonunlarning ijro etilishi ustidan prokuror nazorati tergovchining protsessual mustaqilligiga xalal bermaydi. Aksincha, prokuror tergovchining mustaqilligini va jinoyatlarni fosh etish, tergov harakatlarini o'z vaqtida va qonun talablari asosida yuritishda mas'uliyatini oshirishi shart. Prokuror va tergovchi munosabati qonun bilan belgilangan va ularning sohaviy taalluqliligi bilan bog'liq emas [6, 125-b.].

Olib qo'yish tintuvning bir qismi emas, balki mustaqil tergov harakati hisoblanadi. Olib qo'yishda aynan ish uchun ahamiyatli narsani yoki hujjatni, nusxasini emas, uning asl nusxasini olishni ta'minlash zarur. Ana shunday xavf-xatar mavjud bo'lganda, olib qo'yishga tintuvdagi singari mutaxassisni taklif etish maqsadga muvofiqdir. Masalan, buxgalteriya hujjatlarini olib qo'yishda auditor yoki ekspertni taklif qilish zarur. Agar o'g'irlangan (tortib olingan, tamagirlik yo'li bilan olingan) buyumlarni olib qo'yish ko'zda tutilgan bo'lsa, jabrlanuvchini taklif qilish mumkin.

O'zbekiston yuridik ensiklopediyasida esa tintuv va olib qo'yishga JPK normalari mazmunidan kelib chiqqan holda ta'rif beriladi [7, 347-348-b.].

Olib qo'yishning tintuv tergov harakatidan farqi – olib qo'yishda jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik narsa va hujjatlar aynan kimda va qayerda ekanligi ma'lum bo'lib, ularni qidirishning hojati bo'lmaydi, tintuvda esa surishtiruvchi va tergovchida turar joy, xizmat, ishlab chiqarish binosi yoki o'zga joyda yoxud biror shaxsda narsa va hujjatlar bor deb o'ylash uchun ma'lumot bo'lsa ham, uning qayerda, kimda va qanday narsa ekanligi to'g'risida tasavvur bo'lmaydi.

A.R. Ratinov tomonidan berilgan ta'rif umume'tirof etilgan bo'lib, unga ko'ra, tintuv mohiyati yashiringan shaxslarni, shuningdek, ish uchun ahamiyatli narsalarni topish va olib qo'yish maqsadida turar joylar, binolar, yer maydonlari va alohida shaxslarni majburiy kuzatishdan iborat bo'lgan tergov harakatidir [8, 7-b.]. Tintuv va olib qo'yish shaxsning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini cheklash bilan bog'liq harakat bo'lganligi uchun huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari (ayniqsa, jinoyat-qidiruv xodimlari) qonun talablari asosida harakat qilishlari kerak [9, 38-b.].

Ko'rinib turibdiki, nazariyotchi olimlar o'rtasida olib qo'yish tushunchasi va uning tintuvdan asosiy farqlari deyarli bir xil tarzda ifodalanmoqda. Albatta, biz ham bu fikrlarga qo'shilamiz.

Shu o'rinda tintuv tushunchasiga rus olimi N. Shuruxnov tomonidan keltirilgan quyidagi ma'lumotni ham keltirib o'tishni joiz deb topdik. Kompyuter axborotini

olib qo'yishda tintuv o'tkazish muayyan xususiyatga ega. Ko'p miqdordagi axborot tashuvchisi hisoblangan kompyuter jinoyatni ochish uchun muayyan ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Uy egasi yoki EHM operatori tintuv paytida kompyuter yoki klaviaturaga yaqinlashtirilishi mumkin emas (hatto tintuv qilinayotgan shaxs qidirilayotgan axborotni ixtiyoriy ravishda topshirishga rozilik bergan bo'lsa ham). EHMda bu ishni taklif qilingan mutaxassis bajarishi lozim. Tintuv qilinayotgan shaxsning kompyuter yoki klaviatura bilan biron-bir manipulyatsiyalarni amalga oshirish (shu jumladan, kompyuterni o'chirish va yoqish) borasidagi barcha urinishlari EHM axborotini yo'q qilib tashlashga urinish sifatida qaralishi lozim va bu bayonnomada aks ettirilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi [10, 207-b.].

Qidirish deganda, jinoyat ishiga taalluqli narsa yoki hujjatning topish va olish tushunchasi hisoblanadi. Agar narsa yoki hujjat shaxs tomonidan ixtiyoriy ravishda huquqni muhofaza qilish organlariga taqdim etilmasa yoki shaxs uni taqdim etishdan bosh tortsa, "qidirishga"ga ehtiyoj tug'iladi. Bundan tashqari, tintuv va olib qo'yish fuqarolar tomonidan bir xilda tushunilmaydi, chunki fuqarolarni tintuv ko'proq tashvishga soladi, olib qo'yish esa, agar u ixtiyoriy ravishda sodir etilgan bo'lsa, protsessual majburlov choralari qatoriga kirmaydi. Shulardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish borasida tintuv va olib qo'yishni bir-biridan farqlash kerak.

Olib qo'yishda shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini kafolatlashda asosiy bevosita subyekt bo'lib tergovchi va uning protsessual faoliyati hisoblanadi. Jinoyat-protsessual kodeksining 161-moddasiga ko'ra, surishtiruvchi yoki tergovchi olib qo'yish jarayonida keng protsessual mustaqillikka ega bo'lib, bu har bir alohida olib qo'yish holatida adolatlilik, obyektivlikka erishishda o'rnatilgan protsessual tamoyillar va normalarning to'g'ri qo'llanishini ta'minlaydi.

Qonunda olib qo'yishni o'tkazish uchun prokurorning sanksiyasi olish hamda davlat siri bilan bog'liq hujjatlarni olib qo'yish nazarda tutilmagan. Lekin o'zida davlat yoki harbiy sirni saqlaydigan hujjatlar yoki narsalarni olib qo'yishda shu sirlar bilan tanishishga ruxsati bo'lgan xolislar taklif qilinib, ular tegishli tartibda ogohlantirishlari shart.

Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, JPKga muvofiq pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash to'g'risida surishtiruvchi va tergovchi prokurorning sanksiyasi olingan qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Surishtiruvchi yoki tergovchi aloqa muassasasiga borib, ushlangan pochta-telegraf jo'natmalarini xolislar ishtirokida, zarurat bo'lganda esa, tegishli mutaxassis ishtirokida ochib, ko'zdan kechiradi. Ish uchun ahamiyatga molik ma'lumotlar, hujjatlar, narsalar topilgan taqdirda, surishtiruvchi, tergovchi pochta-telegraf jo'natmalarini olib qo'yadi yoxud ulardan nusxa ko'chirish bilan chegaralanadi (JPK 167-modda).

JPKning 160-moddasiga ko'ra, olib qo'yish o'tkazish jarayonida bu harakatlar uyida o'tkazilayotgan shaxsning o'zi yoki hech bo'lmaganda uning voyaga yetgan oila a'zolaridan birining ishtirok etishi ta'minlanishi lozimligi, basharti ularning ishtirok etishini ta'minlashga imkon bo'lmasa, tegishli hokimlik yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining vakili taklif qilinishi belgilangan.

O'ylaymizki, bunday holatda tegishli hokimlik yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining vakili taklif qilinishidan oldin prokurorning sanksiyasi talab etilishi kerak. Bu normaning JPKda belgilanishi, fuqarolarning turar joy daxlsizligi to'g'risidagi JPKning 18-moddasida belgilangan konstitutsiyaviy prinsipi talabiga javob berardi.

Tergovchi olib qo'yish to'g'risida o'zi qaror qabul qiladi, buning uchun faktik va formal asoslar yetarliligini mustaqil belgilaydi. Faktik asos bo'lib, olib qo'yilishi lozim aniq bir predmet, turli protsessual manbalardan olinishi mumkin bo'lgan uning joylashgan joyi to'g'risidagi ma'lumotlar hisoblanadi.

Olib qo'yishni amalga oshirish uchun faktik asoslar quyidagilar: muayyan shaxsning egaligida (shu muassasa, boshqa joyda, uning o'zida yoki yonida) bo'lgan jinoyat ishi uchun ahamiyatli muayyan narsa yoki hujjatni topish; muayyan predmet yoki hujjatning yo'qotilishi yoki yashirish xavfi borligi; ularni dastlabki tergov organlari tomonidan qidirish zaruratining yo'qligidir [11, 72-b.]

Qonunchilikka ko'ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi boshqa shaxslarga yuborgan yoxud boshqa shaxslar gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga yuborgan pochta-telegraf jo'natmalarida sodir etilgan jinoyatga doir ma'lumotlar yoki ish uchun ahamiyatga molik hujjatlar va buyumlar bor deb gumon qilish uchun yetarlicha asoslar bo'lgandagina, surishtiruvchi, tergovchi, sud bu shaxslarning barcha pochta-telegraf jo'natmalarini yoki ularning ayrimlarini xatlab qo'yishga haqlidir.

Surishtiruvchi yoki tergovchi olib qo'yish to'g'risidagi asoslantirilgan qarorida kimdan nimani olib qo'yish lozimligi, olib qo'yiladigan predmetning nomi va individual xususiyatlari, joylashgan joyi va uning ish uchun qanday ahamiyat kasb etishi ko'rsatilishi kerak. Ko'pgina holatlarda surishtiruvchi va tergovchi qisqa, lekin mazmunan to'liq, jinoyat-protsessual qonunchilik talablariga javob beradigan qarorlar qabul qilishadi [12, 44-b.].

Shu bilan birga, qayd etish kerakki, ba'zi hollarda olib qo'yish to'g'risidagi bayonnoma o'rniga ixtiyoriy taqdim etish bayonnomasi tuziladi.

Bu esa, mohiyatan protsessual harakatning almashtirilishiga, hamda JPKning 92, 163-moddalarining buzilishiga va tergov ostida bo'lgan shaxs huquqlarining cheklanishiga olib keladi. Masalan, JPKning 92-moddasiga asosan, tergov ostidagi shaxs olib qo'yish bayonnomasiga imzo chekishdan bosh tortishi va unga bayonnomaga kiritiladigan bosh tortish sabablari keltirilgan tushuntirish berish imkoniyati taqdim etilishi shart. Biroq tergov ostidagi shaxs ixtiyoriy topshirish to'g'risidagi bayonnoma tuziladigan sharoitda qanday qilib bu huquqdan foydalanishi mumkin? Bizningcha, olib qo'yishning kerakli obyektlarini talab qilib olish bilan almashtirilishi manfaatdor shaxslarga ushbu obyektlarni yashirish yoki kerak bo'lsa, yo'q qilish imkoniyatini yaratib beradi.

Shu o'rinda, Oliy sud Plenumining "Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid qonunlarni qo'llash bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"gi 17-sonli qarorida: "Himoyachi o'z himoyasi ostidagi shaxs ishtirokida o'tkaziladigan barcha tergov harakatlarida, shu jumladan, tintuv yoki olib qo'yish o'tkazilayotganda

qatnashishga haqlidir”. Bunday ko’rsatmaning aniq qilib belgilab qo’yilishi, shaxsning huquq va qonuniy manfaatlarini yanada kafolatlaydi desak, mubolag’a bo’lmaydi.

Tadqiqot natijalari tahlili

“Qonunda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, ularning himoyachilari, fuqarolik da’vogari, fuqarolik javobgari tomonidan jinoyat ishi uchun ahamiyatli bo’lgan dalil tariqasidagi hujjatlar yoki narsalarni taqdim qilish huquqi belgilangan. Bunday holatlarda, tergovchi tomonidan olib qo’yish to’g’risida qaror va bayonnoma tuzilmasdan, topshirilayotgan narsa va hujjatni qabul qilish haqida bayonnoma tuzilishi kerak” [13], degan fikrga qo’shilamiz.

Olib qo’yishni amalga oshirish uchun surishtiruvchi yoki tergovchi xolislarni jalb etishlari kerak. Bunday huquqdan tergovchi mustaqil foydalanadi va hech kimning aralashishiga yo’l qo’yilmaydi. Ular tomonlarning tarafdorlari sifatida emas, balki bu tergov harakatining faol kuzatuvchilari sifatida ishtirok etishni ta’minlaydilar. Surishtiruvchi yoki tergovchi korxona, muassasa va tashkilotlar binolarida olib qo’yish amalga oshirilishida ushbu tashkilotlarning vakillari ishtirokida o’tkazilishini ta’minlashlari zarur. Bu esa o’z navbatida shaxslarning huquq hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun ko’maklashadi [14, 248-b.].

Pochta-telegraf jo’natmalarini olib qo’yishda ishtirok etish uchun xolislarni jalb etishda tergovchi pochta-telegraf tashkilotlarining xodimlari orasidan tanlab olishi maqsadga muvofiqdir. Bunday talab yozishmalar sirini saqlash kafolati nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki jo’natmalar mazmunini sir saqlash ko’rsatilgan xodimlarning xizmat majburiyatlari hisoblanadi.

Shuningdek, tergovchi olib qo’yishni tungi vaqtda amalga oshirilmaslik talabini ham mustaqil amalga oshiradi, kechiktirib bo’lmaydigan hollar bundan mustasno. Tergovchida mazkur shaxs olib qo’yishni kechgacha cho’zib uning to’xtalishi yoki tugatilishiga umid bog’laganligi to’g’risida taxmini bo’lsa, u olib qo’yish kimdan amalga oshirilayotgan bo’lsa o’sha shaxs hozirligida o’tkazishi mumkin [15].

JPKga muvofiq, olib qo’yishga kirishishdan oldin tergovchi olib qo’yish to’g’risidagi qarorni shaxs yoki tashkilot rahbariga taqdim etadi va qarorda ko’rsatilgan narsa va hujjatlarni berish taklifini kiritadi. Ushbu obyektlar berilgan taqdirda olib qo’yish tugatilib bu to’g’rida bayonnoma tuziladi. Rad etilgan taqdirda olib qo’yish majburiy amalga oshiriladi.

Majburiy olib qo’yishda tajribali tergovchilar ayblanuvchiga nisbatan hurmat munosabatini saqlab qolish maqsadida har qanday ziddiyatli holatni keltirib chiqarmaslik choralarini ko’rishadi. Ular bu shaxsga ishontirish kabi ta’sir etishning faol usullarini qo’llashlari lozim.

Bunda ishontirishning amaliy mohiyati shundaki, olib qo’yiladigan obyektning ixtiyoriy topshirish haqidagi talabga nisbatan undagi salbiy munosabatiga nisbatan ayblanuvchining ongiga maqsadga muvofiq ijobiy ta’sir etishdir. Ishontirish – bu tergovchining nuqtayi nazariga ayblanuvchida tushunish va rozilik hissini uyg’otish maqsadida ta’sir etish usulidir. Ishontirish – ushbu shaxsning tergovchi talablariga muvofiq harakat qilishiga erishish demakdir.

Ishontirish jarayoni ikki bosqichdan iborat. Birinchi bosqich – olib qo'yish amalga oshirilayotgan shaxsga agar u ixtiyoriy topshirishni istamasa qonunda belgilangan tartib va tergovchining yopiq bino va xonalarga kirish vakolatlari mavjudligini shaxsga tushuntirish. Ikkinchi bosqich – shaxsga tergovchi tomonidan qo'llangan harakatlar, shaxsning shaxsiy hayotiga oid ma'lumotlar oshkor etilmasligi to'g'risida tushuntirish olib borishdan iborat. Shuning uchun, protsessual nuqtayi nazardan, olib qo'yish xonadonlarda bajarilayotganda tergovchidan yuksak professional mahorat talab etiladi [16, 238-b.].

Xulosalar

Ushbu masala yakunida, shuni ta'kidlab o'tish kerakki, JPK 36-moddasiga asosan, tergovchining o'z yuritishidagi ish yuzasidan qonunga muvofiq bergan yozma topshiriqlari va chiqargan qarorlari barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir. Tergovchi ko'pgina harakatlari mustaqil hal etadi, jumladan, olib qo'yish bilan birga o'tkaziladigan mulkni xatlashni ham.

Surishtiruvchi, tergovchi olib qo'yish yoki tintuv o'tkazilgani to'g'risida JPKning 90–92-moddalarida nazarda tutilgan talablarga rioya qilgan holda bayonnoma tuzishi shart. Sud tomonidan o'tkazilgan narsa va hujjatlarni olib qo'yish natijalari esa sud majlisi bayonnomasida o'z aksini topishi kerak. Bunda tergovchi qonunda belgilangan barcha protsessual shakllarga qat'iy rioya etishlari shart, aks holda, qonunbuzarlik ish bo'yicha ahamiyatli dalillarning yo'qotilishi hamda shaxs huquq va qonuniy manfaatlarining cheklanishiga olib keladi. Olib qo'yishda qimmatbaho narsalar olinadigan bo'lsa, ular uchun moddiy javobgarlik shaxsning ishtirokini ta'minlab berishi kerak. Qimmatbaho metall yoki qimmatbaho toshlardan yasalgan narsalarni olishda tintuv bayonnomasida buyumning nomi to'raligicha ko'rsatilishi, uning o'ziga xos belgilari tavsiflanishi kerak. Nodir buyumlari, qo'l va tasviriy san'ati asarlarining namunalari olib qo'yilishida ham xuddi shunday yo'l tutilishi kerak. Chet ellarning valyuta qimmatliklarini olishda, ular faqatgina moddiy boylik ahamiyatiga ega bo'lsa, ularning umumiy qiymati bayonnomada ko'rsatiladi. Agar qaysidir pul belgilari jinoyat ishi uchun ahamiyatli bo'lsa, ularning nomerlari bayonnomaga qayd etiladi. Olib qo'yish to'g'risidagi qaror bayonnomaning nusxasi yo sud majlisning olib qo'yishni o'tkazish to'g'risidagi bayonnomasidan ko'chirma tintilgan shaxsga yoki uning voyaga yetgan oila a'zolariga, ular bo'lmagan taqdirda esa, tegishli hokimiyat yoxud fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi vakiliga topshirilib, tilxat olinadi. Shunday qilib, olib qo'yish jarayoning har bir qismida mazkur tergov harakati ishtirokchilarining huquq va qonuniy manfaatlari ta'minlanishi shart.

Ma'lumki, tintuv yoki olib qo'yish ish uchun ahamiyatli bo'lgan narsa yoki hujjatlarni aniqlash, topish maqsadida o'tkaziladi va tergov harakati natijasi bo'yicha aynan shu narsa va hujjatlar olinadi, JPKning 163-moddasi talablariga muvofiq, bayonnomada narsa va hujjatlarning aynan qayerda va qanday sharoitda topilganligi, ixtiyoriy ravishda berilganligi yoki majburiy ravishda olinganligi ko'rsatiladi.

Odatda mazkur narsa va hujjatlar ashyoviy dalil sifatida ishga qo'shib qo'yiladi. JPKning 203-moddasiga muvofiq, kelib chiqishini, kimga tegishligini, ma'lum

maqsadlarda foydalanilganligini yoki foydalanishga yaroqliligini, qo'ldan qo'lga o'tganligi yoki turgan joyi o'zgarganligini, u yoki bu moddalar, narsa, jarayon va hodisalar ta'sir etganligini aniqlash mumkin bo'lgan fizikaviy alomatlar yoki belgilarga, shuningdek, ish holatlarini aniqlashga xizmat qiladigan har qanday boshqa alomatlar va belgilarga ega bo'lgan narsa ashyoviy dalil hisoblanadi.

Qayd etish lozimki, tintuv yoki olib qo'yish o'tkazish jarayonida bevosita jinoyat qurollari ham topilishi mumkin. JPKning 211-moddasiga muvofiq, hukmda, shuningdek, jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi ajrimda yoki qarorda jinoyat qurollari, kimga tegishliligidan qat'i nazar, musodara qilinishi kerak va tegishli muassasalarga topshirilishi yoki yo'q qilib yuborilishi to'g'risidagi masala ko'rsatilishi belgilangan. Mohiyatan qaralganda, ushbu normani qo'llash uchun, eng avvalo, narsa va hujjatlar (ashyoviy dalillar)ni jinoyat quroli deb topilishi kerak hamda narsa va hujjatlar (ashyoviy dalillar)ning jinoyat quroli deb topilganligi to'g'risida tegishli protsessual hujjat rasmiylashtirish kerak. JPKning 207-moddasida narsani ashyoviy dalil deb e'tirof etish va uni jinoyat ishiga qo'shib qo'yish, mazkur masala yuzasidan qabul qilinadigan protsessual hujjat to'g'risidagi masala hal qilingan. Ammo kodeksda ashyoviy dalilni yoki boshqa narsa va hujjatlarni jinoyat quroli deb topish to'g'ridagi protsessual hujjat haqida hech qanday norma mavjud emas.

Shu sababdan JPK 207-moddasi nomi va tahriridagi "ashyoviy dalil" so'zlarini "ashyoviy dalil yoki jinoyat quroli" so'zlari bilan almashtirish taklif etiladi.

REFERENCES

1. Michurina O.V. Obespecheniye prav i zakonnykh interesov lichnosti v ugolovnom protsesse [Ensuring the rights and legitimate interests of the individual in criminal proceedings]. Moscow, 1996, p. 172.
2. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar [International agreements on human rights]. Tashkent, 2004, p. 133.
3. Kommentariy k Ugolovno-protsessualnomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii [Commentary on the Criminal Procedure Code of the Russian Federation]. Ed. V.V. Mozyakov. Moscow, 2002, p. 278.
4. Najimov M.Sh. Issues of Liability for Involving a Minor to Antisocial behavior and Crime in the Criminal Law of Some Foreign Countries. Annals of R.S.C.B., 2021, vol. 25, iss. 3, pp. 1529–1535. ISSN 1583-6258.
5. Shodiyev G'. Sudgacha ish yuritish bosqichida sud nazorati tushunchasi va mazmuni [The concept and content of judicial control at the stage of pre-trial proceedings]. TSIL Bulletin, 2009, no. 1, pp. 53–57.
6. Dastlabki tergov [Preliminary investigation]. 2nd ed., supplemented and revised. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2012, p. 222.

7. O'zbekiston yuridik [Legal encyclopedia of Uzbekistan]. Resp. for publ. R.A. Mukhitdinov et al., ed. N. Toychiyev. Tashkent, Adolat Publ., 2010. pp. 347–348.
8. Ratinov A.R. Obysk i vyeymka [Search and seizure]. Moscow, 1961, p. 7.
9. Mosolkova Yu.A. Okhrana prav i zakonnykh interesov lichnosti [Protection of the rights and legitimate interests of the individual]. Yaroslavl, 1984, p. 38.
10. Shurukhnov N.G. Aktualnyye problemy sovershenstvovaniya deyatelnosti organov vnutrennykh del v novykh ekonomicheskikh i sotsialnykh usloviyakh [Current problems of improving the activities of internal affairs bodies in new economic and social conditions]. Moscow, 1997, p. 207.
11. Mirazov D.M. Tergov protsessual hujjatlarining namunalari [Samples of investigative procedural documents]. Tashkent, 2012, p. 167.
12. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchi huquqlarini cheklashning xalqaro tajribasi [The international experience of limiting the rights of the suspect and the accused]. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2014, p. 73.
13. Bozorov M.M. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchiga himoyalanih huquqi kafolatlarini takomillashtirish istiqbollari [Prospects for improving the guarantees of the right to defense for the suspect and the accused]. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2022, no. 7. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/gumon-qilinuvchi-va-ayblanuvchiga-himoyalanih-huquqi-kafolatlarini-takomillashtirish-istiqbollari> (accessed 22.10.2023).
14. Jinoyat-protsessual huquqi [Criminal procedural law]. General part. Author team. Tashkent, TSUL Publ., 2016, p. 468.
15. Najimov M.Sh. The General Social Measures of Preventing Crimes by Using Violence Against Minors in the Family. International Journal of Aquatic Science, 2021, vol. 12, iss. 03. ISSN 2008-8019.
16. Jinoyat-protsessual huquqi [Criminal-procedural law]. Ed. M.A. Rajabova. 3rd ed., completed and revised. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2019, p. 759.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./FZJS7479>
UDC: 343.983+343.23:343.6(045)(575.1)

INSON O'LIMI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISHDA EKSPERT XULOSASINING AHAMIYATI

Olimov Bekmirza Tuxtapulatovich,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
akademiyasi mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0009-0009-3601-0247
e-mail: toxtapolatovdoston266@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekspert xulosasining inson o'limi sababini, yetkazilgan tan jarohati darajasini va yuz bergan oqibat yuzasidan haqiqatni aniqlashdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, inson o'limi bilan bog'liq ishlarda sud tibbiyotiga zaruriyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq ayrim manbalar, dunyo olimlari va mutaxassislarining jinoyat ishlarida tayinlanadigan va o'tkaziladigan ekspertizalar huquqiy maqomiga oid fikrlari yoritilgan. Olib borilgan tahlillar natijasiga ko'ra: 1) jinoyat ishlarini yuritishda shaxs huquqlarining lozim darajada ta'minlanishiga erishish orqali jinoyatlarni fosh etish, ish bo'yicha haqiqatni aniqlash natijasida adolat va qonun ustuvorligini ta'minlash hamda taraqqiyot strategiyasi dasturi yo'nalishida belgilangan jinoyat protsessual qonunchiligini takomillashtirish maqsadida ushbu kodeksga o'zgartirish va qo'shimchalarni kiritish; 2) "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish natijasida tartibga solish yukining qisqartirilishini ta'minlash hamda ekspertiza tadqiqotlari o'tkazilishi bilan bog'liq protsessual harakat va hujjatlarning huquqiy tartibga solinishini yanada takomillashtirish; 3) inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyat ishlarini yuritishda zararlar masalasiga oid boshqa tartiblarni amaliyotga kiritish; 4) onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishi jinoyatining kvalifikatsiya qilinishiga oid tegishli takliflar kiritilgan.

Kalit so'zlar: odil sudlov, qonun ustuvorligi indeksi, inson hayoti, qasddan odam o'ldirish, yashash huquqi, kuchli ruhiy hayajonlanish, inson o'limi, ekspertiza, sababiy bog'lanish, kvalifikatsiya.

ЗНАЧЕНИЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТИЗЫ ПРИ КВАЛИФИКАЦИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ СО СМЕРТЬЮ ЧЕЛОВЕКА

Олимов Бекмирза Тухтапулатович,
самостоятельный соискатель
Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье подчёркивается важность заключения эксперта при определении истины о причинах смерти, степени травм и последствиях. Сделан обзор источников по вопросу необходимости судебной медицины в делах, связанных со смертью человека, а также мнений, высказанных учёными и экспертами мира о правовом статусе назначения и проведения экспертизы по уголовным делам. По результатам проведённого исследования внесены следующие предложения: 1) об изменении и дополнении в Гражданский кодекс в целях раскрытия преступлений путём достижения адекватной защиты прав личности при ведении уголовных дел, обеспечения справедливости и законности в результате установления истины по делу, а также совершенствования уголовно-процессуального законодательства в соответствии с направлением государственной программы Стратегии развития Нового Узбекистана; 2) в результате оптимизации нормативно-правовых документов, указанной в Стратегии «Узбекистан – 2030», обеспечение снижения нормативной нагрузки и дальнейшее совершенствование правового регулирования процессуальных действий и документов, связанных с проведением экспертных исследований; 3) введение в практику процедур по урегулированию вопросов о возмещении вреда при производстве уголовных дел, связанных со смертью человека; 4) квалификация преступлений умышленного убийства матерью новорождённого ребёнка.

Ключевые слова: правосудие, индекс верховенства закона, жизнь человека, умышленное убийство, право на жизнь, сильное душевное волнение, смерть человека, экспертиза, причинная связь, квалификация.

THE IMPORTANCE OF EXPERT'S CONCLUSION FOR THE QUALIFICATION OF CRIMES RELATED TO THE HUMAN DEATH

Olimov Bekmirza Tukhtapulatovich,

Independent researcher of the Academy of the
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article emphasizes the importance of an expert's conclusion in determining the cause of death, the degree of injury, and the truth about the consequences. Also, some sources related to the emergence of the need for forensic medicine in cases related to human death and the opinions of world scientists and experts on the legal status of expert examinations appointed and conducted in criminal cases are highlighted. According to the results of the analysis: 1) to expose crimes by achieving adequate protection of individual rights in the conduct of criminal cases, to ensure justice and legality as a result of the truth in the case, and to improve the criminal procedure legislation established in the direction of development strategic program of the Uzbekistan, including amendments and additions to the code; 2) ensuring the reduction of regulatory burden as a result of optimization of legal and regulatory documents envisaged by the Strategy "Uzbekistan-2030" and further improvement of legal

regulation of procedural actions and documents related to expert studies; 3) introduction of other procedures related to the issue of compensation for damages in criminal cases resulting in the death of a person; 4) relevant proposals on qualification of the crime of intentional murder of mother's own child are included.

Keywords: *justice, rule of law index, human life, manslaughter, right to life, strong emotional excitement, human death, expertise, causation, qualification*

Kirish

O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi dasturi yo'nalishida belgilangan jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish, ekspertiza tadqiqotlari o'tkazilishi bilan bog'liq protsessual harakat va hujjatlarning huquqiy tartibga solinishini yanada takomillashtirish, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish natijasida tartibga solish yukining qisqartirilishini ta'minlash hamda inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyatlar oqibatida yetkazilgan zararlar bilan bog'liq boshqa tartiblarni amaliyotga kiritish orqali kelgusida fuqarolarning huquqlarini lozim darajada himoya qilish hamda mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligini yanada ko'proq ta'minlash mumkin bo'ladi.

Material va metodlar

Ekspertiza tayinlash va o'tkazishda shaxs huquqlarini ta'minlash, Jinoyat-protsessual kodeksini takomillashtirish, ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi bilan bog'liq protsessual harakatlar hamda hujjatlarning huquqiy tartibga solinishini takomillashtirish, oqibati inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyatlar natijasida yetkazilgan zararlarni lozim darajada bartaraf etishga erishish masalalariga oid mavzuni yoritishda qiyosiy-huquqiy tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining maxsus qismida jinoiy javobgarlik belgilangan qilmishlar natijasining oqibatlari tahlil qilinsa, inson o'limi yuz berishi eng og'ir oqibat hisoblanishi barchaga ayon. Chunki o'lim bartaraf etish imkoni mavjud bo'lmagan oqibat hisoblanadi. Shuning uchun ham insoniyat tarixida qadimdan, xususan, shariat qoidalariga ko'ra birovning joniga qasd qilish, to'g'rirog'i, kimnidir hayotdan mahrum qilish eng og'ir gunoh sanalib, buning uchun o'ta og'ir jazo tayinlangan bo'lsa [1], eng tarixiy manba – zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham zardusht tomonidan "insonni hayotdan mahrum qilishga hech kimning haqi yo'q" [2], degan nasihatlar bildirilgan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir jinoyat ekanligi alohida qayd etilgan.

Dunyoda qadimdan inson o'limi yuzasidan haqiqatni aniqlashda maxsus bilimlarga tayanilgan. Buni milodgacha bo'lgan 460-yillarda Gippokrat ekspertiza amaliyotida boshqa izlanishlar bilan birga, turli jarohatlarning og'irlik darajasi va ularning o'limga olib kelish sabablarini o'rgangani, qadimgi Rim, qadimgi Gretsiya, Hindiston va boshqa davlatlarda ham inson o'limi yuz berganida tibbiy bilimlar qo'llangani [8], miloddan oldingi IX–VIII asrlarda qadimiy Spartada ishlab chiqilgan "Likurg qonunlari"

keyinchalik zo'raki o'lim, zaharlanish, go'dak o'ldirish va boshqa holatlarda murda tekshiruviga oid maxsus tibbiy qoidalar bilan to'ldirilgani; [9], Ambruaz Pare (1517–1590) asarlarida qasddan o'ldirish haqida sud tibbiyoti dalolatnomasi, fikrnomasini tuzish to'g'risidagi maxsus boblar keltirilgani [10] va boshqa ko'plab manbalardan bilishimiz mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining maxsus qismida hayotga qarshi jinoyatlar, sog'liqqa qarshi jinoyatlar, hayot yoki sog'lik uchun xavfli jinoyatlar, odam savdosi, terrorizm, harbiy xizmatni o'tash tartibiga qarshi jinoyatlarni sodir etish inson o'limiga sabab bo'lsa, jinoiy javobgarlik belgilangan.

Inson o'limi oqibatini jinoyat deb topish va ayblov hukmi chiqarish uchun shaxsning harakat yoki harakatsizligi bilan yuz bergan oqibat o'rtasida sababiy bog'lanish mavjud bo'lishi shart, aks holda, bu oqibat jinoyat deb topilmaydi. Shaxsning harakat yoki harakatsizligi bilan yuz bergan inson o'limi o'rtasida sababiy bog'lanish mavjud yoki mavjud emasligini aniqlashda esa o'tkazilgan ekspertiza tadqiqoti yakuni bo'yicha tuzilgan ekspert xulosasiga tayaniladi, chunki bunda ekspert inson o'limining sababini aniqlaydi. Shaxsga jismoniy zarar yetkazilishi bilan bog'liq holatlar yuzasidan ekspert xulosasisiz ayblilik masalasini hal etib bo'lmaydi. Ekspertiza institutining ahamiyati inson o'limi bilan bog'liq jinoyatlarni fosh etish, shaxsning jinoyatini asosli kvalifikatsiya qilish va jinoyat ishi bo'yicha qonuniy, asosli, adolatli ayblov hukmi chiqarilishini ta'minlash, kelgusida jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlab qo'yilgan yashash huquqini jinoiy tajovuzlardan himoya qilishda yaqqol ko'rinadi.

Yuqoridagilarga hamda B.N. Rashidov [3], A. Muxamadiyev [4], A.V. Pobedkina [5], A.Y. Fransiforov, [6] V.V. Kulkov (7) va boshqa dunyo olimlari hamda mutaxassislar bildirgan fikrlarga asoslanib, jinoyat ishlariga oid tayinlanadigan va o'tkaziladigan ekspertizalarni tergov harakati deb ta'riflasak ham xato bo'lmaydi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasida qonunchilik hujjatlarini maqbullashtirish natijasida tartibga solish yukini kamida 30 foizga qisqartirish belgilangan. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi dasturida adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish yo'nalishida jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish ham nazarda tutilgan. Bundan kelib chiqqan holda sud ekspertizasiga oid qonun, Vazirlar Mahkamasining sohaga tegishli qarorlari va amaldagi mavjud kodekslardagi ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi bilan bog'liq protsessual harakatlar hamda hujjatlarni huquqiy tartibga soluvchi tartiblarni maqbullashtirgan holda yaxlit "Ekspertiza kodeksi"ni ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunda ekspert xulosasining Jinoyat kodeksining 50 dan ortiq moddalarida jinoiy javobgarlik belgilangan qilmishlar yuzasidan haqiqatni aniqlashdagi ahamiyatini, ekspertiza tadqiqotlarini o'tkazish jinoyat ishlarini yuritishning muhim qismi ekanini hisobga olish o'rinlidir.

Jinoyat ishlariga oid ekspertiza tadqiqotlarini imkon darajada surishtiruv, tergovga qadar tekshiruv va dastlabki tergov olib borilayotgan hududdagi ekspertiza muassasalarida yoki ish yuritilayotgan tizimdagi ekspertlar tomonidan

o'tkazilmasligini ta'minlash zarur. Bu jinoyat ishi natijasidan manfaatdor shaxslarning ekspert xulosasi va vakolatli shaxsning ish bo'yicha tegishli qarori yuzasidan davlat organlariga noo'rin shikoyatlar qilishining oldini olishga, ekspertiza xulosalarining yanada asosli bo'lishiga yordam beradi. Bugungi kunda davlat organlari va tashkilotlar o'rtasida hujjatlarning elektron almashinuvini amalga oshirish imkoniyatlari yetarli darajada ta'minlangani sababli ekspertiza tadqiqotlarini o'tkazishdagi bu tartiblarni amaliyotga joriy etish muammo bo'lmaydi.

Amaliyotda jinoyat ishlarini sudda muhokama qilish jarayonlarida shart bo'lsa-da, ekspertiza o'tkazilmagani, manfaatdor shaxslarning ekspertiza o'tkazish jarayonlaridan xabardor bo'lmagani, ekspertiza tayinlash va o'tkazishdagi huquqlarini tushunmagani, qayta yoki qo'shimcha ekspertiza o'tkazish lozim bo'lsa-da, o'tkazilmagani yuzasidan e'tirozlar uchramoqda.

Shu sababli kelgusida ishni sudga qadar yuritish bosqichida shaxs huquqlarini yanada ta'minlash maqsadida Jinoyat-protsessual kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalarni kiritish zarurligi ko'rinadi.

2. Mamlakatimizda 2019-yilda 376 ta qasddan odam o'ldirish jinoyati sodir etilgan bo'lsa, 2022-yilda 422 nafar inson bu jinoyatning qurboni bo'lgan. 2023-yilning o'tgan 6 oyida esa 483 nafar shaxsning o'limiga yo'l transport hodisasi bilan bog'liq jinoyatlar sabab bo'lgan. Hozirgi kunda bu turdagi jinoyatlar bilan bog'liq vaziyatdan kelib chiqib, oqibati inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyatni sodir etishda aybdor deb topilgan shaxslardan moddiy zarar undirishning boshqacha tartiblarini amaliyotga kiritish zarurligi ko'rinmoqda.

3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 99-moddasida onaning o'z chaqalog'ini tug'ish vaqtida yoki tug'ilishi hamon qasddan o'ldirganlik jinoyati uchun jinoiy javobgarlik belgilangan.

Inson hayotga kelgan paytdan yashash huquqiga ega shaxs hisoblanadi va uning hayotiga qilingan jinoiy tajovuz o'ta og'ir jinoyat sifatida baholanishi lozim. Shuningdek, yangi tahrirda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasida "Inson huquq va erkinliklari har kimga u tug'ilganidan boshlab tegishli bo'ladi", deb belgilangan bo'lsa, 25-moddasida esa yashash har bir insonning ajralmas huquqi ekanligi va u qonun bilan muhofaza qilinishi, inson hayotiga suiqaqd qilish eng og'ir jinoyat sanalishi belgilangan. Konstitutsiyaning mana shu ikki moddasida ham inson tug'ilgandan boshlab yashash huquqiga egaligi va uning hayotiga suiqaqd qilish o'ta og'ir jinoyat hisoblanishi alohida qayd etilgan.

Shu sababli bu jinoyat uchun odilona, munosib jazo tayinlanishini ta'minlash maqsadida Jinoyat kodeksining 99-moddasida "Onaning o'z chaqalog'ini tug'ish vaqtida qasddan o'ldirishi" jinoyati uchun belgilangan jinoiy javobgarlikni amaldagi tartibda qoldirib, ushbu moddadan "yoki tug'ilishi hamon" degan jumlaning chiqarib yuborish kerakligi ko'rinadi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Yuqoridagi asoslarga ko'ra:

– bevosita ekspert xulosasiga daxldor bo'lgan jinoyat ishlarini yuritishda, vakolatli shaxslar tomonidan ekspertiza tadqiqoti natijasidan o'zining yoki boshqa shaxslarning

huquqlari yuzasidan qonuniy manfaatdor bo'lgan shaxslarni so'roq qilishda ularning ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi bilan bog'liq jarayonlardagi huquqlarini tushuntirish jarayonini so'roq bayonnomasida aks ettirishni amaliyotga joriy etish;

– “Sud ekspertizasi to'g'risida”gi Qonun, Vazirlar Mahkamasining ushbu sohaga oid qarori va tegishli kodekslardagi ekspertizaga oid protsessual harakatlar va hujjatlarni huquqiy tartibga soluvchi tartiblarni maqbullashtirgan holda yaxlit “Ekspertiza kodeksi”ni ishlab chiqish;

– Jinoyat-protsessual kodeksining 91-moddasidagi “mavjud videoyozuv orqali qayd etilishi shart bo'lgan protsessual harakatlar”ga Jinoyat protsessual kodeksi 173-moddasiga ko'ra ish bo'yicha ekspertiza tayinlanishi va o'tkazilishi shart bo'lgan hollarda “gumon qilinuvchi, ayblanuvchini Jinoyat-protsessual kodeksi 179-moddasida belgilangan ekspertiza tayinlash va o'tkazishdagi huquqlarini tushuntirish” degan o'zgartirish va qo'shimchani kiritish;

– oqibati inson o'limiga olib kelgan jinoyatlar natijasida yetkazilgan zararlarning undirilishini ta'minlash maqsadida quyidagi ikki taklifdan birini, xususan:

sudlar tomonidan qasddan odam o'ldirish, yo'l transport hodisasini sodir etib inson o'limiga sababchi bo'lish jinoyatlarini sodir etganlikda aybdor deb topilgan shaxslarga nisbatan jazo tayinlashda, agarda jabrlanuvchi (marhum)ning voyaga yetmagan farzandlari mavjud bo'lsa, ularning voyaga yetguniga qadar moddiy ta'minoti uchun zarur bo'ladigan pul mablag'i undirilishini muhokama qilish shartligi tartibini kiritish; bunda, undiriladigan pul mablag'i miqdorini aliment undirish tartibiga oid normalardan kelib chiqib hisoblab, jabrlanuvchi (marhum)ning farzandlari voyaga yetadigan kunigacha bo'lgan muddat uchun uzil-kesil hisoblangan jami pul miqdorini undirish ko'rsatilishi tartibini kiritish;

yoki fuqarolik ishlari bo'yicha sudlarga oqibati inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyatlar yuzasidan sudning qonuniy kuchga kirgan ayblov hukmi asosida kiritilgan davo arizalariga asosan, mahkumdan jabrlanuvchi (marhum)ning voyaga yetmagan farzandlari moddiy ta'minoti uchun ular voyaga yetguniga qadar aliment undirish haqida sud qarorini chiqarish vakolatini berish;

– O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 99-moddasidan “yoki tug'ilishi hamon” degan so'zlarni chiqarib yuborish hamda onaning farzandini tug'ilgandan boshlab qasddan o'ldirishini kelgusida qasddan odam o'ldirish jinoyati sifatida kvalifikatsiya qilish taklif etilmoqda.

Xulosalar

Jinoyat ishlarini yuritishda shaxs huquqlarini lozim darajada ta'minlashga erishish nafaqat jinoyatlarni fosh etish, ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga, balki mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Inson o'limiga sabab bo'lgan jinoyat ishlarini yuritishda zararlarni masalasiga oid boshqa tartiblarni amaliyotga joriy etish orqali esa O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “...O'zbekistonning dunyodagi qonun ustuvorligi indeksi yuqori darajada bo'lgan davlatlar qatoriga kirishini ta'minlash va aholining adolatli sudlovga ishonchini oshirish”ga erishish mumkin. Yuqorida bildirilgan takliflardan ko'zlangan maqsad ham shudir.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi IIV akademiasining axborotnomasi [Newsletter of the Ministry of Internal Affairs Academy of the Republic of Uzbekistan]. 2018, p. 88.
2. Xusanov O. Inson huquqlari [Human rights]. Tashkent, 1997, p. 17.
3. Rashidov B.N. Jinoyat protsessual huquq [Criminal procedural law]. Tashkent, p. 137.
4. Muxamadiyev A. O'zbekiston sud ekspertizasi [Forensic expertise of Uzbekistan]. Tashkent, 2021, p. 17.
5. Pobedkina A.V. Ugolovnyy protsess. Praktikum [Criminal process. Workshop]. Moscow, 2020, p. 288.
6. Fransifirov A.Y. Ugolovnyy protsess [Criminal process]. Moscow, 2020, p. 180.
7. Kulkov V.V. Ugolovnyy protsess. Metodika predvaritel'nogo sledstviya i doznaniya [Criminal trial. Methodology of preliminary investigation and inquiry]. Moscow, 2020, p. 252.
8. Klevno V.A., Xoxlov V.V. Sudebnaya meditsina [Forensic Medicine]. Moscow, 2020, p. 20.
9. G'iyosov Z.A. Sud tibbiyoti [Forensic medicine]. Tashkent, 2021, p. 10.
10. G'iyosov Z.A., Botayev J.I., Saidov Ch.Sh. Sud tibbiyoti va psixiatriyasi [Forensic Medicine and Psychiatry]. Tashkent, 2006, pp. 7–8.
11. Popov V.L., Indiaminov S.I. Sudebnaya meditsina [Forensic Medicine]. Moscow, 2022, pp. 396–397.
12. Rustamboyev M.X. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, 2016.
13. Bazarova D., Astanov I.R. Kriminalistika va ekspertiza [Criminology and expertise]. Tashkent, 2020.
14. Olimov B. O'zgalar mulkini talon-taroj qilish. Firibgarlik jinoyati, muammolar, takliflar [Robbery of others' property. Crime of fraud, problems, offers]. Scientific research in Uzbekistan: periodic conferences. Proceedings of the republican 44th multidisciplinary scientific distance online conference. 2022, September 30. Tashkent, Tadqiqot Publ., 2022, p. 15.
15. Sud tibbiyoti va psixiatriyasi [Forensic Medicine and Psychiatry]. Tashkent, 2006.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.3.4.

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

N. Salayev

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

S. Samadov

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i v.v.b.

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

D. Bazarova

TDYU Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Mahmudov, Y. Yarmolik

Musahhih: M. Sharifova

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.ccj.tsul.uz

E-mail: criminologyjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2023-yil 21-dekabrda bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog'i: 6,74.

Adadi: 30. Buyurtma: № 132.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

Toshkent davlat yuridik universiteti ©